

بسم الله الرحمن الرحيم

جزوه نکات مهم و جمع بندی تاریخ معاصر ایران یازدهم عمومی

جهت استفاده برای امتحان نهایی

سال تحصیلی ۱۴۰۲-۱۴۰۳

تهیه کننده: بهرام شفیعی

سرگروه تاریخ منطقه آب پخش

درس اول: تاریخ و تاریخ نگاری

نکته مهم	پاسخ
معانی مختلف واژه تاریخ: ص ۲	۱- مجموعه حوادث و رویدادهایی که یک فرد یا یک جامعه از سر گذرانده. مثال: تاریخ ایران ۲- علم و روش‌های علمی که بر اساس آن، رویدادهای گذشته بر اساس شواهد و مدارک مطالعه و تحلیل می‌شوند. مثال: تاریخ روابط اقتصادی ایران و هند در دوران اشکانیان ۳- تعیین روز، ماه و سال. مثال: تقویم سالانه
ویژگی‌های رویدادهای تاریخی: ص ۲	الف- دور از دسترس و غیرقابل مشاهده بودن و عدم درک به طور مستقیم و شناخت آن با استفاده از شواهد و مدارک ب- تکرارناپذیرند و غیر قابل تجربه پ- مستقل و مجزا نیستند و با یکدیگر رابطه علت و معلولی دارند.
نقش انسان در تاریخ: ص ۲	محور اساسی و پدید آمدن تحولات تاریخی در نتیجه کنش متقابل انسان‌ها با یکدیگر و طبیعت علمی که به مطالعه جنبه‌های مختلف زندگی انسان‌ها و جامعه‌ها در گذشته می‌پردازد و علل، نتایج، افکار و اعمال پیشینیان را بررسی و تحلیل می‌کند.
تاریخ چگونه علمی است؟ (تعریف علم تاریخ): ص ۲	شناخت و آگاهی نسبت به زندگی اجتماعی در گذشته
هدف علم تاریخ: ص ۲	اختراع خط در حدود ۵ هزار سال - قدیمی ترین متن تاریخی تکه ای از سنگ نوشته ای به خط کهن مصری با قدمت بیش از ۴ هزار سال -
پیشینه تاریخ نگاری: ص ۳	خدای نامه‌ها (خدای نامک) مربوط به دوره ی ساسانیان
نشانه دل بستگی ایرانیان به ثبت وقایع تاریخی: ص ۳	از قرن پنجم پیش از میلاد در یونان باستان با ظهور پدر تاریخ هرودت - موضوع تاریخ هرودت: شرح جنگ‌های یونان و ایران
آغاز تاریخ نگاری: ص ۴	عوامل گسترش علم تاریخ در یونان باستان: ص ۴
عوامل گسترش علم تاریخ در یونان باستان: ص ۴	ثبت و نگارش وقایع و عدم توجه به بررسی علل و آثار و نتایج رخدادها تاریخی - تمرکز بر بیان حوادث سیاسی و نظامی و شرح حال فرمانروایان - عدم توجه به مسایل اجتماعی و اقتصادی و فرهنگی - وقایع نویسان به عنوان منشی در خدمت شاهان بودند و در مسافرت‌ها و جنگ‌ها همراه آنان - دسترسی بعضی از مورخان درباری به اسناد و مدارک دولتی برای ثبت و نگارش رویدادها
ویژگی‌های تاریخ نویسی مورخان دوران اسلامی: ص ۵	-سنجش دقیق منابع -استناد به اسناد و مدارک -دوری از داستان پردازی
اساس شیوه تاریخ نگاری نوین: ص ۵	۱- بررسی تمام جنبه‌های زندگی مردم و جوامع گذشته ۲- بررسی و تجزیه و تحلیل زمینه‌ها و علل های سیاسی، نظامی، اقتصادی و اجتماعی وقایع به همراه پیامدهای گوناگون آنها ۳- استفاده از یافته های علوم مختلف مانند باستان شناسی، جامعه شناسی، فلسفه، اقتصاد، زبان شناسی و گاهشماری در پژوهش های علمی تاریخ
ویژگی‌های تاریخ نویسی جدید: ص ۵	۱- انتخاب موضوع؛ ویژگی‌های موضوع: تازه بودن موضوع تحقیق - تکراری نبودن - بررسی مسئله تازه - ارائه حرف جدید - اثر و فایده موضوع تحقیق - موجود بودن منابع و اطلاعات کافی ۲- تدوین پرسش‌های تحقیق؛ هر پژوهش علمی نیازمند پرسش است. اهمیت پرسش‌های تحقیق: ۱- پرسش‌ها هدف پژوهش را تعیین می‌کنند. ۲- پرسش‌ها از بیراهه رفتن پژوهش جلوگیری می‌کند. ۳- پرسش‌ها، زمینه‌ها، علل‌ها، آثار و نتایج رویدادها و نقش افراد و گروه‌های دیگر رویدادها را تعیین می‌کند.
مراحل پژوهش در تاریخ: ص ۵	

<p>۳- شناسایی منابع؛ ۱- میزان اعتبار، دقت و صحت آن در این مرحله ارزیابی می‌شود. مثلاً بررسی نویسندگان یا گرایشات دینی و سیاسی آنها ۲- اصالت سند و جعلی نبودن در این مرحله سنجیده می‌شود. ۴- گردآوری و تنظیم اطلاعات؛ ۵- تحلیل و تفسیر اطلاعات؛ نیاز مهارت و روش خاص شبیه کار کارآگاهان (هر دو به دنبال شواهد و مدارک برای بازسازی و تفسیر) اولی به دنبال بازسازی صحنه جرم و دومی در پی بازسازی وقایع گذشته است. ۶- گزارش یافته‌های پژوهش</p>	
<p>به همه آثاری گفته میشود که در زمان وقوع حادثه یا نزدیکترین زمان به وقوع آن، نوشته شده‌اند. منابع مکتوب، بناها، ابزارها، اشیا، سنگ‌نگاره‌ها، سنگ‌نوشته‌ها، سکه‌ها و منابعی که از گذشته باقی مانده‌اند.</p>	<p>منابع دست اول یا اصلی: ص ۸</p>
<p>آثاری که مدت‌ها پس از وقوع و با کمک منابع دست اول پدید آمده‌اند.</p>	<p>منابع دست دوم یا فرعی: ص ۹</p>
<p>منبع شناخت و تفکر - بهره‌گیری از گذشته برای حال و آینده - تقویت حس میهن دوستی و هویت ملی</p>	<p>فواید و کارکردهای مطالعه تاریخ: ص ۹</p>
<p>درس دوم تاریخ؛ زمان و مکان</p>	
<p>زمان و مکان دو رکن مهم دانش تاریخ و نخستین پرسش‌های تاریخ‌نگاران در مطالعات تاریخی</p>	<p>ارکان مهم دانش تاریخ: ص ۱۲</p>
<p>چراکه رویدادهای تاریخی در زمان معینی در گذشته روی داده‌اند و بدون آگاهی از زمان روی دادن آنها، نمی‌توان به درکی منطقی و درستی از تاریخ دست یافت.</p>	<p>دانش تاریخ بدون توجه به زمان، معنایی ندارد: ص ۱۲</p>
<p>گاهشماری، نظامی است که انسان برای اندازه‌گیری دقیق زمان (ماه و سال) ابداع کرده است.</p>	<p>تعریف گاهشماری: ص ۱۲</p>
<p>مردمان بین‌النهرین (میان رودان) و مصریان باستان،</p>	<p>پیشگامان گاهشماری: ص ۱۳</p>
<p>در بین‌النهرین و به‌خصوص در میان بابلی‌ها، گاهشماری «خورشیدی قمری» رایج بود. در گاهشماری آن‌ها سال به ۱۲ ماه قمری ۳۰ یا ۲۹ روزه تقسیم می‌شد. از آنجایی که سال قمری ۳۵۴ شبانه روز و سال خورشیدی ۳۶۵ و یک چهارم شبانه روز است، برای رفع این اختلاف، هر سه سال، یک ماه به سال می‌افزودند.</p>	<p>گاهشماری در بین‌النهرین: ص ۱۳</p>
<p>گاه شماری خورشیدی - آنان سال را ۳۶۵ و یک چهارم شبانه روز محاسبه می‌کردند. - در گاهشماری مصری، سال به ۱۲ ماه ۳۰ روزه تقسیم می‌شد و پنج روز اضافی، به آخر ماه دوازدهم افزوده می‌گردید. - همچنین برای محاسبه یک چهارم شبانه روز اضافی، هر چهار سال یک روز به سال می‌افزودند و به قولی کیبسه می‌گرفتند.</p>	<p>ویژگی گاهشماری مصر باستان: ص ۱۳</p>
<p>در سال ۴۶ ق.م. امپراتور روم ژولیوس سزار دستور دادگاه شماری رومی براساس گاه شماری مصری اصلاح شود. - در سال ۵۲۵ م. تولد حضرت مسیح به عنوان مبدأ گاه شماری رومیان (مسیحیان) تعیین شد. - حدود ۱۰۰۰ سال بعد، پاپ گریگوار سیزدهم به کمک منجمان بار دیگر گاه شماری مسیحیان را اصلاح کرد. - گاه شماری مسیحی، امروزه به نام گاه شماری میلادی شناخته می‌شود.</p>	<p>تاریخچه گاهشماری در روم باستان: ص ۱۳</p>
<p>گاه شماری هجری قمری که تقویم رایج بیشتر کشورهای اسلامی به شمار می‌رود، بر پایه گردش ماه به دور زمین تنظیم شده است و مبدأ آن، اول محرم سالی است که پیامبر از مکه به مدینه هجرت کرد.</p>	<p>گاهشماری هجری قمری: ص ۱۳</p>
<p>- در دوره ی هخامنشی گاهشماری خورشیدی قمری- بابلی ماه‌ها براساس فرهنگ و آیین ایرانی نام گذاری شده بودند.</p>	<p>گاهشماری در هخامنشی و اشکانی: ص ۱۴</p>

<p>- در دوره اشکانیان، گاه‌شماری های بابلی، سلوکی و اوستایی متداول بود</p> <p>در دوره ساسانیان گاه‌شماری اوستایی، که گاه‌شماری دینی زرتشتیان (زردشتیان) محسوب می‌شد، در ایران رایج شد.</p> <p>- در این گاه شماری، سال به ۱۲ ماه خورشیدی ۳۰ روزه تقسیم می‌شد. سپس پنج روز اضافی را به نام «اندرگاه» به آخر ماه دوازدهم می‌افزودند.</p> <p>- مبدأ گاه شماری اوستایی به تخت نشستن هر پادشاه بود. در هر ۴ سال یک شبانه روز و در هر ۱۲۰ سال ۳۰ شبانه روز از سال حقیقی عقب می‌افتاد. برای رفع این مشکل بعد از هر ۱۲۰ سال، یک ماه به دوازده ماه سال اضافه می‌کردند.</p> <p>رواج گاه‌شماری هجری قمری و در کنار آن رواج یزدگردی، جلالی، دوازده حیوانی و هجری خورشیدی - رسمیت یافتن گاه‌شماری هجری خورشیدی که از سال ۱۳۰۴ ش. بر اساس گاه‌شماری جلالی</p> <p>نظم و ترتیب رویدادها</p> <p>ابزار مناسبی که به کمک آن می‌توان رویدادهای یک دوره یا دوران‌های مختلف تاریخی را به ترتیب زمان وقوع آنها بر روی نمودار ترسیم کرد.</p> <p>زیرابه طور کلی همه وقایع و تحولات تاریخی در بستر مکان و محیط رخ می‌دهند.</p> <p>رودهای دجله و فرات، نیل، کارون و سند و جلگه‌های حاصلخیز</p> <p>مطالعه مناطق و سرزمین‌های مختلف در گذشته می‌پردازد و تأثیر محیط طبیعی و عوامل جغرافیایی را بر رویدادهای تاریخی مانند شکل‌گیری تمدن‌ها، مهاجرت‌ها، پیروزی‌ها و شکست‌ها، برپایی سکونتگاه‌ها و شهرها و ایجاد و گسترش راه‌ها و ... مطالعه می‌کند.</p> <p>انواع مختلف اطلاعات شامل قلمرو حکومت‌ها، مرزها، پایتخت‌ها، شهرها، بناهای مهم، محل دقیق رویدادها به خصوص جنگ‌ها، شبکه راه‌ها، مسیرهای مهاجرت و لشکرکشی‌ها و تقسیمات اداری و مالیاتی را نمایش می‌دهند.</p>	<p>گاه‌شماری در دوره ساسانی: ص ۲۹</p> <p>گاه‌شماری در ایران دوره اسلامی: ص ۱۵</p> <p>کرونولوژی: ص ۱۶</p> <p>خط زمان: ص ۱۶</p> <p>اهمیت مکان رکن مهم در مطالعه تاریخ: ص ۱۷</p> <p>تأثیر پدیده‌های جغرافیایی در شکل‌گیری تمدن‌های باستانی بین‌النهرین، مصر، ایران و هند: ص ۱۷</p> <p>جغرافیای تاریخی: ص ۱۷</p> <p>نقشه‌های تاریخی: ص ۱۷</p> <p>علم باستان‌شناسی: ص ۲۰</p> <p>باستان‌شناسی: ص ۲۰</p> <p>هدف علم باستان‌شناسی: ص ۲۰</p> <p>آثار باستانی و تاریخی: ص ۲۱</p> <p>مکان یا مَحْوَطَة باستانی: ص ۲۰</p> <p>جذاب‌ترین و پربیننده‌ترین آثار موزه‌ای: ص ۲۲</p> <p>اطلاعات موجود از اشیاء داخل</p>
<p>درس سوم باستان‌شناسی؛ در جست و جوی میراث فرهنگی</p>	
<p>۴</p>	

فرهنگ، وضعیت اقتصادی و میزان پیشرفت های فنی مردمان و جوامع گذشته.	گورهای باستانی: ص ۲۳
شناسایی و کشف، حفاری و استخراج و تنظیم اطلاعات.	مراحل کار باستانشناسان: ص ۲۴
برخی بر روی سطح زمین قرار دارند. - رجوع به کتاب‌های تاریخی، سفرنامه‌ها و ... - از ابزارها و فناوری‌های جدید و پیشرفته - به صورت اتفاقی و تصادفی مانند مردان نمکی زنجان و تمدن عظیم جیرفت در استان کرمان	چگونگی کشف آثار باستانی و تاریخی باستان‌شناسان: ص ۲۴
نیازمند دانش، تجربه و دقت فراوان است؛ چرا که ممکن است با کوچکترین اشتباه، آسیب بزرگی به آثار و بناهای تاریخی در حال کاوش وارد شود.	حساس‌ترین مراحل کار باستانشناسان: ص ۲۵
مانند رادیوکربن و روش پیشرفته تر پتاسیم - آرگون	روش‌های تعیین سن آثار باستانی: ص ۲۶
موزه ایران باستان	بزرگ‌ترین موزه ایران: ص ۲۶
لوور در پاریس - بریتانیا در لندن - آرمیتاژ در سن پترزبورگ روسیه و متروپولیتن در نیویورک	موزه‌های بزرگ جهان: ص ۲۶
۱- باستان‌شناسان از نوشته‌های مورخان برای شناسایی، کشف و مطالعه آثار و مکان‌های باستانی بهره می‌برند ۲- نتایج کاوش‌های باستان‌شناسان، منبع ارزشمندی برای تحقیقات مورخان به شمار می‌رود.	جهات مختلف ارتباط باستان‌شناسی و علم تاریخ: ص ۲۷
۱- بیشتر آگاهی و اطلاعات درباره زندگی انسان‌ها و جوامع دوران پیش از تاریخ ۲- کمک به مطالعه دوره‌های تاریخی ۳- به مورخان در شناخت ابعاد زندگی اجتماعی، اقتصادی، علمی و فرهنگی جوامع دوره‌های تاریخی ۴- نقش مهم‌تری در مرمت و نگهداری میراث فرهنگی بشر	نقش و اهمیت علم باستان‌شناسی را در شناخت دوره تاریخی: ص ۲۸
درس چهارم: پیدایش تمدن؛ بین النهرین و مصر	
پیش از تاریخ، به دورانی طولانی از زندگی انسان گفته می‌شود که با ظهور او در پهنه گیتی آغاز شد و تا اختراع خط و گسترش تمدن در حدود ۵۰۰۰ سال پیش به طول انجامید. آگاهی ما از این دوره، متکی بر کاوش‌های باستان‌شناسی است.	دوره پیش از تاریخ و تاریخی: ص ۳۰
۱- دوره گردآوری خوراک: ۲- دوره تولید خوراک:	تقسیم زندگی انسان بر اساس نوع اقتصاد معیشتی و ابزار مناسب: ص ۳۰
نخستین انسان‌واره‌ها حدود ۴ میلیون سال پیش در علفزارهای آفریقا می‌زیستند. بعدها گروهی به اروپا و آسیا کوچ کردند.	نخستین انسان‌واره‌ها: ص ۳۰
دوره گردآوری خوراک: دوره گردی، شکار جانوران، گردآوری دانه، میوه و ریشه گیاهان و درختان برای تأمین خوراک، شکار توسط مردان و گردآوری بقایای خوردنی گیاهان، افروختن آتش و به کارگیری آن، استفاده از پناهگاه‌های طبیعی مانند غارها و نیز کلبه‌هایی که از شاخ و برگ درختان و گیاهان، استفاده از سنگ برای ساختن ابزار، استفاده از استخوان و چوب برای ابزارسازی، عدم توانایی صحبت کردن و استفاده از هنر نقاشی برای نشان دادن احساس و اندیشه خود. ب- دوره تولید خوراک: کشت برخی گیاهان و اهلی ساختن حیوانات و تولید خوراک، در عصر نوسنگی ترقی فن ساخت ابزارها و ظروف سنگی، ابداع چرخ سفال، اقدام به تولید ظروف گلی، تولید پارچه با استفاده از پشم حیوانات	مقایسه دوره گردآوری خوراک و تولید خوراک: ص ۳۰-۳۳
اعتقادات انسان‌های اولیه با مشکلات و مخاطرات زندگی آنان مانند بیماری، مرگ، سیل، خشکسالی و ... ارتباط داشته است. آنان به نیروهایی مرموز و فرا طبیعی باور داشتند که در نظر آنان نگاهدارنده زمین، آسمان و سراسر زندگی محسوب می شدند.	وضعیت دین و اعتقادات انسان‌های اولیه: ص ۳۳
مناطق کوهپایه‌ای زاگرس در غرب ایران - نخستین گردآورندگان خوراک ساکنان تپه چغاگلان در شهرستان مهران استان ایلام که به کشت گندم و جو مشغول بودند.	خاستگاه دیرینه کشاورزی: ص ۳۳

۱- دست برداشتن از دوره‌گردی به منظور کاشت، داشت و برداشت محصول و ایجاد نخستین روستاها به عنوان سکونتگاه دائم ۲- روی آوردن به فعالیت‌های غیر از تولید خوراک به دلیل تولید اضافه بر نیاز مانند ابزار سازی، سفالگری و پارچه ۳- آغاز داد و ستد میان روستاهای دور و نزدیک در نتیجه تولید مازاد بر نیاز و فراهم شدن زمینه آشنایی مردم مناطق مختلف را با آداب و رسوم، مهارت‌ها و اندیشه‌های یکدیگر	مهمترین پیامدهای کشاورزی: ص ۳۴
مراکز نخستین کشاورزی ساکنان کوهپایه‌های زاگرس در دشت‌ها جلگه‌های مجاور از جمله بین‌النهرین	نخستین مراکز کشاورزی: ص ۳۵
ناحیه جنوبی بین‌النهرین، معروف به سومر که اولین شهرها به وجود آمدند. مهم‌ترین شهرهای سومری: اور، اوروک، لاکاش و کیش	تمدن سومر: ص ۳۶
شهرها با روستاهای پیرامون خود، دارای حکومتی مستقل بودند که اغلب با یکدیگر رقابت و جنگ داشتند.	دولت شهر: ص ۳۶
خدایان متعددی رامی پرستیدند و اعتقاد داشتند که هر شهر از آن‌هاست. برپا کردن پرستشگاه باشکوهی برای خدای شهر خویش و قربانی و نثار هدایای زیاد و هم‌چنین آنان معتقد بودند که خدایان، انسان‌ها را برای خدمت به خود آفریده‌اند و اگر در این کار کوتاهی کنند، خدایان آنان را با فرو فرستادن سیل و طوفان یا خشکسالی تنبیه خواهند کرد.	اعتقادات سومریان: ص ۳۶
کاهنان و به ویژه کاهن اعظم که معمولاً از دانش‌های عصر خود مطلع بودند، به عنوان واسطه میان مردم و خدایان عمل می‌کردند و قدرت و ثروت فراوان داشتند. کاهنان، در آغاز، پیشوایی دینی را به همراه فرمانروایی سیاسی بر عهده داشتند، اما سرانجام فرماندهان نظامی، قدرت را به دست گرفتند و حکومت را در خانواده خود موروثی کردند.	کاهنان: ص ۳۶
مهارت در سفالگری و ساخت ابزار و جنگ‌افزارهای مفرغین	تبحر صنعت‌گران سومری: ص ۳۶
سارگن در مرکز بین‌النهرین حکومت می‌کرد.	فرمانروای آکدی‌ها: ص ۳۷
فرمانروای آموری‌ها (بابل قدیم) که اقدامات مهمی در زمینه‌های کشاورزی، قانون‌گذاری انجام داد مهم‌ترین دلیل شهرت حمورابی در تاریخ: بخاطر تدوین قانون‌نامه (نخستین سند قانونگذاری جهان) است. موضوع قانون‌نامه: مجموعه‌ای از قوانین مربوط به زراعت، آبیاری، کشتیرانی، خرید و فروش بوده، ارث، ازدواج و مجازات‌های انواع جرم و جنایت‌ها	حمورابی: ص ۳۷
داشتن موقعیت مناسب سیاسی و جغرافیایی و ثروت و رفاه فراوانی و تبدیل شدن به مراکز بزرگ تجارت بین‌المللی در جهان	دلایل اهمیت بابل: ص ۳۷
امپراتوری قدیم - امپراتوری میانه - امپراتوری جدید اوج قدرت فرعون‌ها در دوره امپراتوری قدیم و ساخته شدن اهرام سه‌گانه	دوره‌های تاریخ مصر باستان: ص ۳۸
فرعون از قدرت فوق‌العاده‌ای برخوردار بود و اعتبار زیادی در میان مردم داشت. آنچه او انجام می‌داد، اراده خدایان شمرده می‌شد و آنچه می‌گفت از زبان یکی از خدایان بود و فرمان‌های او می‌بایست بی‌چون و چرا اجرا شود. پسر یا هر کدام از اعضای خانواده فرعون، حتی همسر اومی توانست جانشین او شود.	فرعون‌ها: ص ۳۹
فرعون از قدرت فوق‌العاده‌ای برخوردار بود و اعتبار زیادی در میان مردم داشت. آنچه او انجام می‌داد، اراده خدایان شمرده می‌شد و آنچه می‌گفت از زبان یکی از خدایان بود و فرمان‌های او می‌بایست بی‌چون و چرا اجرا شود. پسر یا هر کدام از اعضای خانواده فرعون، حتی همسر اومی توانست جانشین او شود.	اعتقادات مصریان باستان: ص ۳۹-۴۰

اعتقاد مصریان به زندگی پس از مرگ: ص ۴۰	مصریان به زندگی بعد از مرگ باور داشتند و معتقد بودند که روح پس از مرگ مدتی سرگردان می ماند و سپس به جسم انسان باز می گردد. به همین دلیل، اجساد فرعون هارا برای جلوگیری از فاسد شدن جسم، مومیایی می کردند.
مکان یا مَحَوَّطَةُ باستانی: ص ۴۰	مصریان مردمی صبور و فرمان بر بودند. آموزه‌های دینی، آنان را به اطاعت بی‌چون و چرا از فرمان فرعون و مأموران او فرامی خواند. توده‌های مردم، علاوه بر پرداخت مالیات، ناگزیر بودند در ساختن آرامگاه‌ها، کاخ‌ها، معابد و نیز باحضور در جنگ‌ها، برای حکومت بیگاری کنند.
خط و کاغذ در مصر باستان: ص ۴۱	ابداع خط هیروگلیف و دموتیک - ابداع کاغذ پاپیروس با استفاده از نی
علت شهرت تمدن مصر: ص ۴۱	بناهای باستانی مانند: اهرام، معابد، کاخ‌ها و خصوصاً مجسمه‌ها
درس پنجم: هند و چین	
تمدن دره سند: ص ۴۲	کشف بقایای شهرهای بزرگ و پرجمعیت موهنجودارو و هاراپا در پاکستان پس از حفاری و کاوش باستان‌شناسان
ویژگی‌های شهرهای دره سند: ص ۴۲	ساخت شهرها بر اساس نقشه‌ای دقیق و معماری تقریباً یکسان - طراحی خیابان‌ها و معابر اصلی و فرعی با پهنای معین - بنای ساختمان‌ها با معماری همسان و آجرهایی به اندازه‌های مشخص - وجود چندین بنای عمومی مانند پرستشگاه، حمام، انبار غله - تجهیز شهرها به شبکه فاضلاب
داد و ستد هندیان باستان: ص ۴۲	وجود برخی اشیای متعلق به مراکز تمدنی ایران و بین‌النهرین در کشفیات موهنجودارو و هاراپا نشان از داد و ستد مراکز با یکدیگر
بومیان هند: ص ۴۲	نواحی استوایی و مرطوب جنوب هند در اختیار قومی تیره‌پوست به نام دراویدی‌ها بود
اعتقادات هندیان باستان: ص ۴۲	آریاییان هند نیز همانند سایر اقوام هند و اروپایی، خدایان گوناگونی را به عنوان یکی از مظاهر طبیعت، مانند آسمان، ماه، خورشید، باد و آتش می‌پرستیدند؛ آنان همچون آریایی‌های ایرانی، به خدای غیرمادی و مافوق طبیعت نیز عقیده داشتند
مهمترین اثر برج‌مانده درباره عقاید آریاییان هند: ص ۴۲	سرودهایی در ستایش آفرینش و خدایان با عنوان «وداها» کهن‌ترین بخش ودا: ریگ ودا، به زبان سانسکریت، زبان مهاجران آریایی هند
آیین برهمنی: ص ۴۲	این آیین به خدایان متعددی که در وداها ستایش شده بودند، باور داشت و آداب و مناسک دشواری را بر پیروان خود تحمیل می‌کرد. قربانی کردن، از جمله رسوم سخت و پیچیده آن بود
برهمنان: ص ۴۳	وظیفه حفظ سرودهای وداها از گزند فراموشی، تعلیم آموزه‌های دینی و اجرای آداب مذهبی، بر عهده افرادی بود که به «برهمن» شهرت داشتند. برهمنان به واسطه مقام وموقعیت مذهبی خویش، قدرت و ثروت فراوانی کسب کرده و «کاست» یا طبقه ممتازی را تشکیل داده بودند.
علت شکل‌گیری و رواج آیین و اندیشه‌های دیگر: ص ۴۴	مناسک طاقت‌فرسای آیین برهمنی
بودا، از چهار حقیقت عالی سخن به میان آورد: ص ۴۴	۱- زندگی سراسر رنج و درد بی‌پایان است؛ ۲- سرچشمه این درد، آرزو و خواستن است؛ ۳- تنها با رسیدن به «نیروانا» می‌توان بر آرزو و خواستن غلبه کرد؛ ۴- از هشت راه مقدس می‌توان به نیروانا رسید. این هشت راه شامل صداقت‌ورزی در ایمان، نیت، گفتار، کردار، زندگانی، کوشش، پندار و مراقبه.
فتوحات در هند: ص ۴۵	تسلط داریوش بزرگ بر شمال غرب هند و تسلط اسکندر مقدونی بر بخش‌های وسیعی از هند پس از سقوط هخامنشیان
سلسله‌های پادشاهی هند: ص ۴۵	شورش چندرا گوپتا «برضد یونانیان و تشکیل سلسله موریای و اوج قدرت در زمان آشوکا - سلسله بعدی سلسله گوپتا

ظهور تمدن در چین: ص ۴۶	در دوران نوسنگی و حدود ۸ هزار سال پیش، گروه‌هایی از مردم روستانشین چینی در اطراف رودهای بزرگ هوانگ هو (رود زرد) ویانگ تسه مشغول کشاورزی بوده‌اند.
چین کمتر تحت نفوذ و تأثیر خارجی بود؛ ص ۴۶	به دلیل موقعیت ویژه جغرافیایی خود
شباهت شیوه حکومت چین با سومریان و مصریان: ص ۴۶	شامل چندین دولت شهر مانند سومر و مصر که بر هر قسمت از آن، جنگاورانی حکومت می‌کردند.
نخستین امپراتور: ص ۴۷	یکی از فرمانروایان سلسله «چه این» به نام ژنگ (شی هوانگ تی به معنای امپراتور اول)
اقدامات شی هوانگ تی: ص ۴۷	نوسازی تشکیلات اداری و مالیاتی - ساخت شبکه گسترده ای از جاده‌ها - مقیاس وزن‌ها و اندازه‌ها و عیار سکه‌ها به قصد رونق تجارت - تکمیل دیوار بزرگ چین برای جلوگیری از هجوم اقوام صحراگر
تحولات دوره هان: ص ۴۸	۱- پیشرفت کشاورزی، صنعت، علم و فرهنگ و دست زدن به ابداعات و اختراعات مهم ۲- گسترش قلمرو از سمت جنوب و غرب و ابرقراری ارتباط سیاسی، اقتصادی و فرهنگی با کشورها و تمدن‌های دیگر از جمله ایران ۳- گشایش جاده مشهور ابریشم و متصل کردن چین از طریق ایران به اروپا
اندیشه‌های کنفوسیوس: ص ۴۸	آیین کنفوسیوس به رفتار اخلاقی توجه داشت. اساس تعلیم او که مردم چطور باید رفتار کنند و حاکمان چگونه رفتار مناسب را در جامعه ترویج دهند. شی هوانگ تی به شدت با اندیشه‌های کنفوسیوس مخالفت کرد.
چگونگی انتخاب مأموران حکومتی در دوره‌ی هان: ص ۴۹	انتخاب مأموران دولتی بر پایه اصول و تعلیمات کنفوسیوس و به خدمت گرفته شدن افراد بر اساس توانمندی‌ها و شایستگی‌های خویش و نه بر مبنای ثروت و وابستگی‌های خانوادگی شرکت افراد داوطلب در خدمات دولتی در آزمون‌های مختلف
رواج آیین بودا در چین: ص ۴۹	در دوران سلسله هان، آیین بودا به چین راه یافت.
درس ششم: یونان و روم	
یونان: ص ۵۰	در سرزمین‌های جنوب شبه جزیره بالکان و جزیره‌های مجاور آن در دریاهای مدیترانه و اژه یونان نامیده میشود
تمدن مینوسی: ص ۵۰	در جزیره کرت در جنوب یونان - به واسطه مینوس، شاه افسانه‌ای آن جزیره، مینوسی نام دارد- آنان قومی دریانورد بودند و با مصر و دیگر مناطق همجوار خود، روابط بازرگانی داشتند.
تمدن میسنی: ص ۵۱	اولین دوره تمدن یونان را عصر میسنی میگویند
یونان (آتن و اسپارت): ص ۵۲	آتن: مرکز فعالیت‌های فلسفی، علمی و هنری و زادگاه مردم‌سالاری اسپارت: جامعه‌ای نظامی‌گرا و جنگاور و بی‌علاقه به امور فرهنگی و هنری
پیشرفت آتن: ص ۵۲	پیشرفت و توسعه طلبی سیاسی و نظامی دولت شهر آتن به رهبری پریکلس پس از پایان جنگ‌های یونان و ایران
جنگ‌های داخلی یونان: ص ۵۲	جنگ‌های پلوپونزی: سلسله جنگ‌هایی میان آتن و اسپارت نتیجه جنگ‌های پلوپونزی: پیروزی اسپارت در نتیجه کمک مالی پنهانی حکومت هخامنشی به اسپارته‌ها
پیشرفت فرهنگ و تمدن یونان: ص ۵۳	استفاده از دستاوردهای تمدن‌های مصر، بین‌النهرین و ایران -
دین در یونان باستان: ص ۵۳	معتقد به خدایان متعددی بودند. مهمترین خدایان دوازده خدایی بودند که در کوه آلمپ جای داشتند که در رأس آن زئوس خدای آسمان و آذرخش به عنوان نماد حفاظت شهر مورد ستایش

قرار می‌گرفتند. آتنا خدایانوی خرد، محافظ شهر آتن بود. دارای معابد و پرستشگاه‌هایی که نیایش غالباً با تقدیم هدیه و قربانی به خدایان بود نفوذ کاهنان کمتر از مصر و بین‌النهرین بود. به احترام خدایان جشن‌ها و مسابقات برگزار می‌گردند مانند بازی‌های المپیک.	
ابتدا شاهان به صورت موروثی حکومت می‌کردند. در نتیجه توسعه دریانوردی و گسترش تجارت خارجی، طبقه‌ای از ثروتمندان و اشراف به جای شاهان قدرت را در اختیار گرفتند. نوعی مردم سالاری متفاوت در یونان و به ویژه در دولت شهر آتن در قرن‌های ششم و پنجم قبل از میلاد به وجود آمد.	حکومت و سیاست: ص ۵۴
حق رأی در آتن با مردان بالغی بود که پدر و مادر آتنی داشتند و شهروند محسوب می‌شدند. حق رأی داشتند و می‌توانستند در اداره امور دولت شهر مشارکت کنند. زنان، بردگان، بیگانگان مقیم آتن حق رأی نداشتند	حق رأی در یونان باستان: ص ۵۲
زادگان فلسفه ← شهر آتن - اوج فلسفه یونان ← در قرن‌های پنجم و چهارم پیش از میلاد با ظهور سقراط، افلاطون و ارسطو.	فلسفه یونان باستان: ص ۵۴
بقراط	پدر علم پزشکی: ص ۵۴
سولون ← نویسنده نخستین قانون یونان	نخستین قانون‌گذار: ص ۵۵
جنگ‌های پونیک که سرانجام رومیان رقیبان خود را شکست دادند و بر دریای مدیترانه و سرزمین‌های پیرامون آن مسلط شدند.	جنگ‌های روم و کارتاژ: ص ۵۶
انتخاب شهر بیزانتیوم (قسطنطنیه / استانبول) به پایتختی توسط امپراتور کنستانتین (Constantin) در ۳۳۷-۳۰۶ م نابودی روم غربی در اثر هجوم اقوام بیابان‌گرد در ۴۷۵ م. دوام روم شرقی تا فتح پایتخت آن توسط امپراتوری مسلمان عثمانی ۱۴۵۳ م.	زمینه تجزیه امپراتوری روم به دو قسمت شرقی و غربی: ص ۵۸
ساختار حکومت شامل چند مجلس + شماری مقام‌های اجرایی - اشراف به واسطه مجلس سنا، و عامه مردم از طریق مجمع نمایندگان خود، در اداره امور کشور - ریاست قوه اجرایی به دو کنسول که از میان اعضای سنا برای دوره یکساله، بدون تکرار، انتخاب می‌شدند. - در صورت رفتن یکی از کنسول‌ها به میدان جنگ کنسول دیگر کشور را اداره می‌کرد. - ارتش روم برای دولتمردان رومی عرصه آموزش و اثبات لیاقت بود. - هیچ شهروند رومی به منصب دولتی برگزیده نمی‌شد، مگر آنکه در ده نبرد شرکت کرده باشد.	حکومت در روم باستان: ص ۵۸
عدم کارآیی قانون اساسی این کشور برای اداره سرزمین پهناور باعث شد جمهوری رم بر اثر رقابت سرداران جاه‌طلب دچار آشفتگی داخلی شود - تغییرات قانون اساسی رم: ۱- قرار گرفتن قدرت اجرایی در اختیار یک فرد به عنوان شخص اول مملکت که آگوستوس و بعداً امپراتور نام داشت. ۲- باقی ماندن مجلس سنا به عنوان مجمع اصلی مشورتی برای انتخاب امپراتور	اصلاحات اکتاوین: ص ۵۸
تأثیر پذیرفتن فرهنگ روم از میراث یونان - پرستش خدایان متعدد و برگزاری جشنواره‌ها و بازی‌های عمومی و مذهبی مختلفی به احترام و بزرگداشت خدایان - تأثیر برخی باورهای کهن ایرانی مانند پرستش ایزدمهر (میترا) بر فرهنگ و هنر رومی	فرهنگ و اعتقادات دینی: ص ۵۸
آموختن مسئولیت به فرزندان شهروندی توسط خانواده‌ها - آزادی و حضور و نقش زنان رومی نسبت به زنان یونانی در زندگی عمومی و اجتماعی - رایج بودن پدیده برده‌داری	زندگی اجتماعی در روم: ص ۵۹-۵۸
افزایش شمار بردگان و اختلاف میان فقیر و ثروتمند موجب قیام علیه برده‌داری به رهبری اسپارتاکوس شد که این قیام بعد از ۲ سال سرکوب شد.	قیام اسپارتاکوس: ص ۵۹

برجسته ترین دستاورد هنری تمدن روم: ص ۵۹	معماری و مجسمه‌سازی - از دستاوردهای مهم تمدن روم، ایجاد شبکه پیشرفته‌ای از جاده‌ها بود
ظهور و گسترش مسیحیت: ص ۶۰	تبلیغ دین جدید مسیحیت در سرزمین فلسطین -
رونق بی‌سابقه دین مسیح در زمان کنستانتین: ص ۶۰	زیرا این امپراتور خود به مسیحیت گروید و فرمانی صادر کرد که آزادی این دین را در محدوده امپراتوری روم تضمین می‌کرد. حدود ۵۰ سال بعد از کنستانتین، مسیحیت دین رسمی امپراتوری روم شد.
تأثیرات تعالیم حضرت عیسی (ع) بر جامعه روم: ص ۶۰	تعالیم حضرت عیسی (ع) ایمان به خدای یکتا را جایگزین عقاید شرک آمیز رومیان کرد و فرهنگ و اخلاق جامعه رومی را به شدت تحت تأثیر قرار داد.
درس هفتم: مطالعه و کاوش در گذشته‌های دور	
منابع اطلاعاتی ایران باستان تا پیش از رمزگشایی خط میخی: ص ۶۲	تا قبل از رمزگشایی آگاهی مورخان بر پایه خدای نامه متعلق به دوران ساسانی و داستان‌های شاهنامه فردوسی و نوشته‌ها ترکیبی از افسانه و واقعیت بوده است.
تقسیم تاریخ عصر باستان به چهار دوره: : ص ۶۲	پیشادایان کیانیان (آمیخته با افسانه های کهن) - اشکانیان ← مطالب کم و محدود- ساسانیان ← وجود آگاهی‌ها و اطلاعات قابل توجه
تعریف افسانه، قصه، داستان و اسطوره: ص ۶۲	تاریخ بسیاری از اقوام و جوامع کهن با افسانه و اسطوره شروع می‌شود. - داستان یا سرگذشت خیالی و غیرواقعی.
نظر اسطوره‌شناسان، مورخان و دیگر محققان درباره محتوای افسانه‌ها: ص ۶۲	بیشتر آنان بر این عقیده هستند که افسانه‌ها بر اساس واقعیت‌های تاریخی ساخته شده‌اند، اما با گذشت زمان تغییر کرده و به شکل افسانه و اسطوره درآمده‌اند.
پیشینه تحقیقات جدید درباره تاریخ ایران باستان: ص ۶۳	در دوره صفویه، علاقه اروپاییان برای سفر به کشور ما چندین برابر شد. - نویسندگان و محققان اروپایی به واسطه نوشته‌های هرودت و سایر مورخان یونانی و رومی، عهد باستان اخبار و آگاهی قابل توجهی درباره سلسله‌ها و شاهان ایران در دوره باستان داشتند. - با گسترش روابط سیاسی و اقتصادی ایران و اروپا در دوره قاجار، اروپاییان به عنوان جهانگرد، بازرگان، سفیر، باستان‌شناس به کشور ما آمدند. - در زمان محمد شاه قاجار سرهنگری راولینسون موفق به خواندن خط میخی شد و سنگ نوشته داریوش هخامنشی را در بیستون ترجمه کرد. - دولت فرانسه انحصار کاوش و حفاری را در سرتاسر ایران در اختیار گرفت و در محوطه باستانی شوش به حفاری و کاوش مشغول شدند. - در سال ۱۳۰۶ کاوش‌ها از انحصار فرانسه خارج شد و آلمانی‌ها و آمریکایی‌ها (آرتور پوپ و هرتسفلد) شروع به فعالیت کردند.
نتایج و دستاوردهای کاوش‌ها و تحقیقات جدید: ص ۶۵	۱- اطلاعات تاریخی بسیار ارزشمند از این دوره ۲- شناخته شدن بهتر سلسله‌های پادشاهی مادی تا ساسانیان ۳- فراهم شدن امکان تشخیص تاریخ واقعی از افسانه ۴- نشان دادن یکجانشینی و کشاورزی ساکنان فلات ایران قبل از آریایی‌ها و داشتن تمدن نسبتاً پیشرفته ۵- تقسیم‌بندی جدید مورخان از دوران ایران باستان
منابع تحقیق تاریخ ایران در دوران باستان: : ص ۶۲-۶۶	الف: منابع غیرنوشتاری: شامل تمامی آثار مادی و دست ساخته‌های برجای مانده از ایرانیان باستان مثل ظروف، اشیاء و بقایای بناهای مختلف ب: منابع نوشتاری: شامل تمامی نوشته‌های نگارش یافته درباره رویدادهای تاریخی ایران مانند سنگ‌نوشته‌ها، گل‌نوشته‌ها، سالنامه‌ها و کتاب‌های تاریخی، ادبی، دینی و جغرافیایی
منابع نوشتاری تاریخ ایران در عصر باستان: ص ۶۷	۱- عمده منابع نوشتاری غیرایرانی شامل کتاب‌های مورخان یونانی و رومی به ویژه تاریخ هرودت و تورات، کتاب دینی یهودیان ۲- منابع نوشتاری ایرانی: طبق شواهد در ایران باستان ثبت و ضبط وقایع و حوادث مهم، مورد توجه

بوده است ودیبران مخصوصی به این کار اشتغال داشته‌اند.	
که سنت شفاهی، بسیار مقبول‌تر و پسندیده‌تر از سنت کتابت بوده است.	از دلایل ضعف تاریخ نگاری ایران باستان: ص ۶۷
سنگ‌نوشته‌ها و لوح‌های گلی هخامنشیان از جمله سنگ نوشته بیستون که شرح وقایع دوران آغازین فرمانروایی داریوش بزرگ و سرکوب شورش‌های نواحی گوناگون-سی هزار لوح گلی به زبان ایلامی در تخت جمشید- سنگ‌نوشته‌هایی از دوران ساسانی از جمله سنگ‌نوشته شاپور در کعبه زرتشت در نقش رستم: بازگویی شرح جنگ‌های شاپور با رومیان و خدای‌نامه با موضوع تاریخ عمومی سرزمین و مردم ایران از آغاز آفرینش تا اواخر حکومت ساسانی	منابع نوشتاری ایرانی: ص ۶۸
منابع دست دوم یا تحقیقات عمدتاً شامل انواع مختلفی از کتاب‌ها، مقاله‌ها، پایان‌نامه‌های تحصیلی و طرح‌های پژوهشی می‌شود که در دو‌یست سال اخیر توسط محققان، اعم از مورخان و باستان‌شناسان و زبان‌شناسان ایرانی و غیرایرانی نوشته شده است.	منابع دست دوم: ص ۶۹
درس هشتم: سپیده دم تمدن ایرانی	
۱- پل ارتباطی میان شرق و غرب جهان باستان و به عنوان مهمترین راه ارتباطی تمدن‌ها و کشورهای بزرگ -نقش خلیج فارس و دریای مکران در برقراری ارتباط تجاری، سیاسی، نظامی و فرهنگی میان سرزمینهای دور و نزدیک جهان آن روز ۲- به خاطر موقعیت جغرافیایی خود، پیایی در معرض مهاجرت‌ها و هجوم اقوام مختلف و حمله‌های نظامی حکومت‌های خارجی قرار داشت.	تأثیر موقعیت جغرافیایی فلات ایران بر تاریخ و تمدن آن: ص ۷۰
بستر کشف رود در نزدیکی مشهد در خراسان رضوی - قدمت ابزارهای سنگی یافت شده در کشف رود - حدود ۱ میلیون سال تخمین زده شده است.	کهن‌ترین نشانه از حضور انسان: ص ۷۳
طبق کاوش‌های باستانی چغاگلان در شهرستان مهران - در حدود ۱۲ هزار سال - مردمی که در نواحی کوهپایه‌ای زاگرس بودند - شروع به کشت گیاهانی مانند جو و گندم و - اهلی کردن جانورانی مثل بز و گوسفند کردند.	اولین اقدام انسان‌ها به منزله ورود از دوره شکار و گردآوری خوراک یکجانشینی: ص ۷۳
در حدود ۸ هزار سال پیش ساختن ظروف و ابزار سفالی - اختراع چرخ سفالگری، دگرگونی بزرگی در ساخت ظروف سفالی به وجود آمد. - این ظروف در سرزمین‌های دیگر، از جمله بین‌النهرین مشتریان فراوانی داشت.	سفالگری در ایران باستان: ص ۷۳
شهداد، تل ابلیس، تپه یحیی در کرمان، تپه زاغه در قزوین، بقایای کوره‌های ذوب و قالب‌گیری مس را نشان می‌دهد. ساخت اشیاء و ابزارهای مفرغی از طریق آمیختن مس با ماده قلع بود. مفرغ‌های لرستان، بهترین نمونه از صنعت و هنر فلزکاری ایران به شمار می‌روند. در جیرفت و تپه یحیی استان کرمان - ظروف سنگ صابونی ساخته می‌شد.	فلزکاری در ایران باستان: ص ۷۴
شوش و چغامیش در خوزستان؛ شهداد و جیرفت در کرمان؛ شهر سوخته در سیستان و سلیک در کاشان	نخستین شهرها در فلات ایران: ص ۷۵
دوران تاریخی فلات ایران با تمدن ایلام آغاز می‌گردد. سرزمین اصلی ایلامیان شامل جلگه خوزستان و مناطق کوهستانی زاگرس جنوبی و میانی بود.	تمدن ایلام: ص ۷۶
به دلیل اینکه اقتصاد بین‌النهرین نیازمند منابع طبیعی و معدنی فلات ایران بود	لشکرکشی فرمانروایان سومری و اکدی به سرزمین ایلام: ص ۷۶
با همسایه‌های بین‌النهرینی خود مثل: سومریان - اکدیان - بابلیان - آشوریان ارتباط سیاسی و فرهنگی و تجاری داشتند و با دیگر مناطق فلات ایران مثل: آسیای صغیر و هند - روابط تجاری داشت.	روابط خارجی: ص ۷۷

انحطاط و فروپاشی: ص ۷۷	بر اثر یورش ویرانگر آشوریان در قرن ۷ ق.م. دچار انحطاط و فروپاشی شد.
شهرهای ایلام باستان: ص ۷۷	شوش در مرکز جلگه خوزستان، یکی از پایتخت‌های ایلامیان بود. از دیگر پایتخت‌های ایلامیان شهر آنتاش یا آنزان در بخش شرقی قلمرویشان یعنی فارس امروزی و شهر سیمش نیز بر خرم‌آباد امروزی.
معماری ایلام: ص ۷۸	استفاده از آجر در ساختن بناها و معبد چغازنبیل در نزدیکی شهر شوش مهمترین اثر تاریخی این دوره
دین و اعتقادات مردم ایلام: ص ۷۸	اعتقاد به خدایان متعدد که خدایان دارای نیروی ماوراء طبیعی هستند و قادر به انجام هر کار- محبوب ترین خدایان ایلامی اینشوشیناک به معنای خدای شهر شوش بود.- معبد چغازنبیل: ستایشگاه این خدا محسوب می شد.
الهه‌های مادر در ایلام باستان: ص ۷۸	← بسیار مقدس بودند و مقام رفیعی در سلسله مراتب خدایان داشتند. این الهه‌ها را به عنوان مادر خدایان می پرستیدند و برایشان معبد می ساختند.
وضعیت زنان در ایلام باستان: ص ۴۲	زنان مقام و منزلت والایی داشتند. زنان در عمده کارهای جامعه نقش اساسی و تعیین کننده داشتند.
درس نهم: از ورود آریایی‌ها تا پایان هخامنشیان	
معنی واژه‌ی ایران و آریایی: ص ۸۰	واژه ایران از واژه آریایی و به معنی سرزمین آریاییان و واژه آریایی نیز به معنی شریف و آزاده و واژه ایران به معنی سرزمین مردمان شریف و آزاده است.
آریاییان: ص ۸۰	گروهی از اقوام هند و اروپایی بودند که از زمان‌های بسیار کهن و به تدریج در فلات ایران و شبه قاره هند مستقر شدند و خود را آریایی نامیدند. سکونت گاه آنان احتمالاً در علفزارهای واقع در شمال شرق فلات ایران و جنوب روسیه در حوالی دریاچه آرال بوده است.
ذکر نام ماد در اسناد: ص ۸۱	برای اولین بار در قرن ۹ ق.م. در سالنامه های شاهان آشوری به مادی‌ها اشاره شده است.
زمینه اتحاد قبایل پراکنده ماد: ص ۸۱	هجوم دولت نیرومند آشور در شمال بین‌النهرین برای به دست آوردن فلزات، سنگهای قیمتی و غنائم دیگر، به سرزمین‌های همسایه، از جمله نواحی غربی ایران
اولین فرمانروا و پایتخت ماد: ص ۸۱	دهبوک و شهر هگمتانه یا اکباتان (همدان امروزی)
اوج قدرت مادها: ص ۸۲	در زمان فرمانروایی هووخشتر سومین فرمانروای مادها اقدامات هووخشتر: ۱- تشکیل سپاه منظم و کارآمدی از قبایل مختلف ماد، پارس و...، ۲- تثبیت قدرت خود بر مناطق وسیعی از ایران ۳- اتحاد با حکومت بابل، علیه آشورپایان دادن به حاکمیت آشوریان
تأسیس حکومت هخامنشی: ص ۸۲	یکی از نوادگان هخامنش، به نام کوروش (کوروش دوم)، که بر آنتاش حکومت می کرد. کوروش، سپس با جلب حمایت بزرگان مادی، آستیاگ را از میان برداشت و پادشاهی هخامنشیان را بنیان نهاد.
لشکرکشی‌های کوروش: ص ۸۳	آسیای صغیر و شکست حکومت لیدی - فتح بابل
نتیجه لشکرکشی کوروش به لیدی: ص ۸۳	در نتیجه حکومت هخامنشیان به ثروت هنگفتی دست یافت و با دولت شهرهای یونانی همسایه شد.
نتایج فتح بابل توسط کوروش: ص ۸۳	تمامی بین‌النهرین و نیز سرزمین‌های سوریه، فلسطین و فنیقیه تحت فرمان هخامنشیان درآمد.
تحلیل خصوصیات کوروش: ص ۸۴	تحسین و تکریم شخصیت انسانی و هم‌چنین پرهیز از قتل و غارت و کشتار و معرفی شکل جدیدی از فرمانروایی به جهان و در نتیجه الگو شدن رفتار مداراجویانه و انسانی کوروش و پیروی از این رفتار پس از او به ویژه پیروی شاهان هخامنشی بعدی
فتح مصر: ص ۸۵	در زمان پادشاهی کمبوجیه، پسر و جانشین کوروش بزرگ، مصر به تصرف هخامنشیان درآمد. با فتح این سرزمین، قلمرو هخامنشیان به قاره آفریقا نیز گسترش یافت و به نهایت وسعت و عظمت خود رسید

<p>۱- تأسیس سپاه جاویدان ۲- احداث جاده شاهي ۳- برپايی کاخ ها و بناهای مجلل، به ویژه در شوش و تخت جمشید</p>	<p>اقدامات داریوش : ص ۸۵</p>
<p>نارضایتی دولت شهرهای یونانی، مخصوصاً آتن، از تسلط ایران بر آسیای صغیر و سواحل شرقی دریای اژه موجب تشویق یکی از شهرهای یونانی نشین آسیای صغیر به نام میلِتوس (مَلَطیه) به شورش علیه هخامنشیان توسط آتنی ها و سپس حمله به سارد شد. لذا داریوش تصمیم به تنبیه آتنی‌ها گرفت. ورود سپاه ایران به خاک یونان در جایی به نام ماراتن که سپاه داریوش عقب نشینی کرد.</p>	<p>علت حمله داریوش به یونان: ص ۸۶</p>
<p>حمله خشایارشا پس از فرونشاندن شورش‌های مصر و بابل، به یونان و تصرف آتن ← اما عدم توفیق در نبرد دریایی در تنگه سالامیس</p>	<p>نبرد سالامیس و نتیجه آن: ص ۸۶</p>
<p>خاندان هخامنشی از زمان پادشاهی اردشیر دوم دچار تفرقه درونی شد. شورش برادرش کوروش کوچک در آسیای صغیر ← حرکت به طرف پایتخت با سپاهی از مزدوران یونانی ← سرانجام جنگ و شکست و کشته شدن کوروش کوچک. عیاشی و راحت طلبی اردشیر دوم خارج شدن مصر از سیطره هخامنشیان در دوره وی.</p>	<p>انحطاط و فروپاشی هخامنشیان: ص ۸۷</p>
<p>داریوش سوم که حمله اسکندر به ایران در زمان داریوش سوم و شکست هخامنشیان در سه نبرد (گرانیکوس، ایسوس و گوگمل) و تصرف شوش پایتخت هخامنشی</p>	<p>آخرین فرمانروای هخامنشی: ص ۸۷</p>
<p>در آیین کشورداری، شیوه‌های عمرانی، اقتصادی و تجاری، و مداراجویی فرهنگی و دینی</p>	<p>میراث هخامنشی در یک نگاه کلی: ص ۸۹</p>
<p>درس دهم: اشکانیان و ساسانیان</p>	
<p>مردم ایران نسبت به این کشورگشای بی‌رحم و سربازان مقدونی و یونانی او، به چشم بیگانه نگاه می‌کردند و از سلطه بیگانگان بر سرزمینشان ناخرسند بودند.</p>	<p>علت مقاومت‌هایی به شکل نافرمانی و شورش در مناطق مختلف کشور در برابر اسکندر: ص ۹۰</p>
<p>۱- پراکنده بودن ۲- عدم ارتباط و هماهنگی میان آنها</p>	<p>عدم نتیجه شورش‌ها و نافرمانی در مقابل اسکندر: ص ۹۰</p>
<p>تسلط یکی از سرداران اسکندر به نام سلوکوس (نیکاتور، یعنی فاتح) بر بین‌النهرین، بخش‌هایی از آسیای صغیر، سوریه و فلات ایران</p>	<p>تشکیل سلسله سلوکیان: ص ۹۰</p>
<p>ابتدا انتخاب سلوکیه توسط سلوکوس در ساحل غربی رود دجله و چند سال بعد، انتقال پایتخت خود به شهر انطاکیه در شمال سوریه.</p>	<p>پایتخت‌های سلوکیان: ص ۹۱</p>
<p>سلوکیان اقوام گوناگون را تنها به زور زیر فرمان خود نگاه داشتند و هیچ‌گاه نتوانستند حس همزیستی و یگانگی با اقوام ایرانی را در قلمرو خود ایجاد کنند و فرهنگ یونانی نتوانست در ایران گسترش و نفوذ عمیق پیدا کند.</p>	<p>علت سستی پایه‌های حاکمیت سیاسی و نظامی سلوکیان بر ایران: ص ۹۱</p>
<p>بنیان‌گذار این سلسله، ارشک، از قبیله پرنی یا آپرنی در شرق ایران و خارج کردن پارت و گرگان را از دست سلوکیان و تأسیس سلسله ارشکانیان یا اشکانیان</p>	<p>تأسیس حکومت اشکانیان: ص ۹۱</p>
<p>شهر نسا در ترکمنستان امروزی، شهر صدروازه که یونانیان به آن هکاتم پُلس می‌گفتند در حوالی دامغان کنونی و شهر تیسفون در نزدیکی بغداد امروزی.</p>	<p>پایتخت‌های اشکانیان: ص ۹۱</p>
<p>۱- با انجام فتوحات و وسعت قلمرو اشکانیان به نهایت خود رسید و پایه‌های قدرت و سلطنت آنان استوار گردید. ۲- آمدن سفیرانی از سوی چین به ایران و توسعه روابط تجاری میان دو کشور با تکمیل جاده ابریشم ۳- پیش رفتن اشکانیان تا رود فرات و همسایگی با امپراتوری روم</p>	<p>رویدادهای دوران پادشاهی مهرداد دوم: ص ۹۳</p>
<p>- زمان پادشاهی اُرد دوم - با حمله کراسوس، سردار مشهور روم به منطقه بین‌النهرین - شکست سپاه</p>	<p>جنگ حران و نتیجه آن: ص ۹۳</p>

روم در حرآن، از سپاه ایران و کشته شدن سردار مغرور روم - فرماندهی سپاه ایران را در جنگ حرآن، سورنا بر عهده داشت که با اجرای فنون گوناگون جنگی به پیروزی بزرگی دست یافت.	
نظام حکومتی اشکانیان مجموعه ای از حکومت‌های نیمه مستقل بود که به حکومت مرکزی اشکانی، مالیات و نیروی نظامی می‌دادند. این نوع حکومت را ملوک‌الطوایفی خوانده‌اند.	حکومت ملوک‌الطوایفی: ص ۹۳
آخرین پادشاه اشکانیان، اردوان چهارم - در برابر مشکلات داخلی موفق نبود و نتوانست خاندان ساسانی را که در فارس بر او شوریده بودند، آرام کند. سرانجام، اردوان در جنگ با اردشیر بابکان ساسانی شکست خورد و کشته شد و سلسله اشکانیان از هم پاشید.	سقوط اشکانیان: ص ۹۳
اردوان چهارم، آخرین شهريار اشکانی که از استقلال طلبی ساسانیان احساس خطر می‌کرد، به مقابله شتافت. اما در نهایت از اردشیر بابکان شکست خورد و سلسله ساسانیان به جای اشکانیان بر سر کار آمد. اردشیر در تیسفون تاجگذاری کرد و مانند اشکانیان این شهر را به پایتختی خود برگزید.	تأسیس حکومت ساسانی: ص ۹۴
ساسانیان مصمم بودند، به جای حکومت ملوک‌الطوایفی اشکانی، حکومتی متمرکز و قدرتمند ایجاد کنند که دستورات و قوانین آن در سرتاسر ایران اطاعت شود.	مشکلات متعدد داخلی در زمان اردشیر بابکان: ص ۹۴
۱- امپراتوری روم شرقی ۲- یورش‌های مکرر قبایل بیابان گرد به مرزهای ایران،	مشکلات خارجی ساسانیان: ص ۹۴
قیام در زمان پادشاهی قباد یکم-مزدک طرفدار برابری مردم در بهره‌مندی از منافع اقتصادی و اجتماعی بود. او اعتقاد داشت مردم باید در زندگی از امکانات یکسان برخوردار باشند و خواهان آن بود که زمین و دارایی طبقات بالا، میان تهیدستان تقسیم شود.	جشن مزدک: ص ۹۵
قباد که در آغاز زمامداری خود قصد داشت از قدرت اشراف، نجبا و موبدان بکاهد و دست آنان را از امور کشوری کوتاه کند، به حمایت از مزدک برخاست. در زمان جانشین خسرو جانشین قباد در یک مناظره‌ی ساختگی به قتل رسید.	علت حمایت قباد از مزدک: ص ۹۵
در زمان جانشین خسرو، هُرمز چهارم، اختلاف و نزاع سیاسی در دربار ساسانیان اوج گرفت. یکی از سرداران مشهور به نام بهرام چوبین، با پشتیبانی بزرگان علیه پادشاه سر به شورش برداشت و او را از قدرت برکنار نمود و خود به جای او به پادشاهی نشست.	شورش بهرام چوبین: ص ۹۵-۹۶
تسلط بر مسیرهای تجاری بود که به هند و چین می‌رسید. آن‌ها می‌خواستند به طور مستقیم با این کشورها، رابطه تجاری داشته باشند	هدف اصلی لشکرکشی روم به ایران: ص ۹۶
۱- دو مورد از این جنگ‌ها در زمان شاپور یکم اتفاق افتاد که در یکی از آنها، گُردیانوس امپراتور روم کشته شد و در دیگری والریانوس، امپراتور روم به اسارت درآمد. ۲- در زمان خسرو پرویز نیز نبردهای بزرگی میان دو کشور رخ داد که در آغاز ساسانیان پیروز شدند، اما در پایان، به سختی شکست خوردند.	نتایج جنگ‌های ایران و روم در زمان شاپور یکم و خسرو پرویز: ص ۹۶
۱- هجوم و تخریب و غارت قبایل صحراگرد آسیای مرکزی ۲- دستبرد قبایل بیابان گرد عرب نیز دائما به شهرها و آبادی‌های ایران در حاشیه جنوبی خلیج فارس و دریای عمان	هجوم مکرر اقوام بیابان گرد در دوره ساسانیان: ص ۹۷
حکومتی دست‌نشانده به ریاست اعراب لخمی (لخمیان) در جنوب غربی ایران به مرکزیت شهر حیره تأسیس کرد.	اقدام ساسانیان برای جلوگیری از غارتگری اعراب: ص ۹۷
برکناری قباد توسط اشراف و موبدان بخاطری همراهی با مزدک - بی‌نتیجه بودن اقدامات خسرو انوشیروان برای حل اختلافات بزرگان و شاه - برکناری و قتل هرمز چهارم، پسر و جانشین او نیز باهمدستی بهرام چوبین - شورش بزرگان بر خسرو پرویز از بین بردن او با کمک پسرش شیرویه - شیرویه جانشین خسرو، بیشتر افراد خاندان ساسانی را که ممکن بود وارث تاج و تخت شوند، کشت.	تحلیل مشکلات اواخر حکومت ساسانیان: ص ۹۸

<p>در سه جنگ قادسیه، جلولاء و نهاوند حکومت ساسانی را شکست دادند.</p>	<p>حمله اعراب به ایران در زمان یزدگرد سوم: ص ۹۸</p>
<p>۱- ضعف قدرت سیاسی پادشاهان ساسانی به دلیل اختلاف و درگیری پیاپی با اشراف و بزرگان؛ ۲- شورش مکرر فرماندهان نظامی و دخالت آنان در کشمکش‌های سیاسی؛ ۳- نارضایتی توده مردم از حکومت ساسانی به سبب وجود تبعیض‌ها و نابرابری‌های اجتماعی و اقتصادی و عدم مقاومت جدی آنان در برابر اعراب؛ ۴- کاهش توان اقتصادی حکومت ساسانی به سبب طغیان رودخانه‌های دجله و فرات، شکسته شدن سدها و به زیر آب رفتن زمین‌های حاصلخیز آسورستان (بین‌النهرین)؛ ۵- پیام جذاب دین اسلام که جهانیان را به پرستش خدای یگانه و برابری و برادری فرا می‌خواند. ۶- انگیزه و روحیه قوی اعراب مسلمان.</p>	<p>عوامل مؤثر در سقوط ساسانیان: ص ۹۸</p>
<p>درس یازدهم: آیین کشورداری</p>	
<p>به تقلید از شاهان پیشین و معاصر خود، حکومت می‌کردند و احتمالاً دربار و تشکیلات اداری محدود و کوچکی داشته‌اند که شامل پادشاه و برخی صاحب منصبان درباری، فرماندهان نظامی و حاکمان محلی می‌شده است.</p>	<p>اداره کشور در دوره ماد: ص ۹۹</p>
<p>سنگ نوشته‌ها و لوح‌های گلی هخامنشی و نیز نوشته‌های مورخان یونانی عهد باستان</p>	<p>منابع اطلاعات ما درباره کشورداری هخامنشیان: ص ۱۰۰</p>
<p>پادشاه در رأس تشکیلات سیاسی و اداری - پادشاهان هخامنشی و به ویژه داریوش یکم، ادعای کردند که به خواست اهوره مزدا به مقام پادشاهی دست یافته‌اند - شاهان هخامنشی، خود را بی‌نیاز از مشورت با بزرگان و مشاوران نمی‌دانستند. لذا یک گروه مشورتی شامل بلندپایگان سیاسی، نظامی، اداری و احتمالاً مذهبی و حقوقی در کنار پادشاه حضور داشتند.</p>	<p>نقش شاه در تشکیلات سیاسی هخامنشی: ص ۱۰۰</p>
<p>این ادعا به نوعی به حکومت آنان جنبه دینی می‌داد و مردم را تشویق و ترغیب می‌کرد که از آنان فرمان‌بری کنند.</p>	<p>علت ادعای شاهان هخامنشی مبنی بر رسیدن به شاهی به خواست اهورامزدا: ص ۱۰۰</p>
<p>مبتنی بر احترام به دین و فرهنگ مردم سرزمین‌های فتح شده و مشارکت آنان در حکومت بود، ارائه نمود. سیاست کوروش بزرگ این بود که از طریق مشارکت دادن اقوام و ملت‌های تابعه در اداره حکومت هخامنشی، وفاداری و پشتیبانی آنان را نسبت به خود جلب کند.</p>	<p>شیوه کشورداری کوروش: ص ۱۰۰</p>
<p>۱- تشکیلات اداری مرکزی؛ ۲- تشکیلات استانی یا ساتراپی؛</p>	<p>بخش‌های نظام سیاسی اداری داریوش یکم: ص ۱۰۰</p>
<p>خزانه‌شاهی، انبار شاهی و دیوان شاهی تشکیل می‌دادند. هریک از این اجزا، تحت اداره یکی از نجبای بلند پایه مادی و یا پارسی قرار داشت.</p>	<p>تشکیلات اداری مرکزی داریوش: ص ۱۰۰</p>
<p>نگارش، تنظیم، ثبت و نگهداری نامه‌ها، اسناد و نوشته‌های دولتی مسئولیت بازرسی و نظارت دقیق و کامل بر عملکرد مقام‌ها و مأموران دولتی در پایتخت و شهرهای (ساتراپی‌ها) بر عهده یکی از خویشاوندان نزدیک شاه و یا یکی از درباریان مورد اعتماد و وفادار به او قرار می‌گرفت. مسئول بازرسی و مأموران تحت فرمانش، به عنوان «چشم و گوش شاه» معروف بودند. آنان به طور منظم به بخش‌های مختلف قلمرو سر می‌کشیدند تا اطمینان پیدا کنند که صاحب‌منصبان حکومتی وظایف خود را به درستی انجام می‌دهند.</p>	<p>وظیفه دیوان شاهی: ص ۱۰۰ چگونگی اداره ایالات در دوره داریوش: ص ۱۰۰</p>
<p>شیوه اداره آنها را نیز، از نو سامان داد و قواعد تازه‌ای را برای نظارت و تسلط بیشتر حکومت مرکزی بر ساتراپ‌ها به وجود آورد. به هر حال نظام سیاسی اداری که داریوش یکم ایجاد کرد، موجب وحدت بیشتر قلمرو هخامنشیان شد و حکومتی متمرکز و نیرومند پدید آورد.</p>	<p>اقدامات داریوش جهت اداره ایالت‌ها و نتایج آن: ص ۱۰۱</p>

معروف‌ترین این خاندان‌ها: ص ۱۰۲	کارن یا قارن در نهاوند، سورن در سیستان، و مهران در ری.
مجالس اشکانیان: ص ۱۰۲	۱- اعضا مجلس اول: شاهزادگان، بزرگان درباری و نمایندگان هفت خاندان ۲- اعضا مجلس دیگر: پیشوایان دینی یا مغان وظایف آنها ۱- پادشاه اشکانی را در اداره کشور کمک می‌کردند ۲- در تعیین جانشین پادشاه ۳- تصمیم‌گیری برای جنگ و صلح نقش داشتند.
چگونگی اداره حکومت اشکانی: ص ۱۰۲	حکومت اشکانی به شکل غیرمتمرکز و صورت موروثی در اختیار پادشاهان کوچک و حاکمان محلی بود که تا حدودی استقلال داشتند. آنان دارای سپاهی بودند و حتی به نام خود سکه ضرب می‌کردند و برای نشان دادن وفاداری علاوه بر پرداخت خراج سالانه، به هنگام جنگ، سپاه خود را در اختیار حکومت قرار می‌دادند. این شیوه غیرمتمرکز اداره کشور شیوه حکومت ملوک طوایفی نامیده شده است.
شیوه اداره حکومت ساسانی: ص ۱۰۲-۱۰۳	در دوره ساسانی نیز همچنان پادشاه در رأس هرم جای داشت. پادشاهان ساسانی همانند هخامنشی ادعا می‌کردند که بنا به خواست اهوره مزدا به مقام شاهی رسیده و حکومت آنان مورد تأیید او است. علاوه بر پادشاه ساسانی، افراد و گروه‌های دیگری از قبیل اعضای خاندان شاهی، سران خاندان‌های قدیمی، وزیران، رؤسای ادارات و رؤسای روستاها، در قدرت و اداره کشور سهیم بودند و مقامات بالای کشوری و لشکری را در اختیار خود داشتند.
اقدامات پادشاهان ساسانی برای ایجاد تمرکز: ص ۱۰۳	۱- تشکیل سپاهی دائمی و نیرومند ۲- توسعه و تقویت تشکیلات اداری (دیوان سالاری) منسجم و منظم
تشکیلات حکومت ساسانی: ص ۱۰۳	در رأس تشکیلات، وزیر بزرگ قرار داشت که به بزرگ فرمادار می‌گفتند. وزیر تحت نظارت مستقیم پادشاه کار می‌کرد و مجری فرامین او بود. زمانی که پادشاه در جنگ یا سفر بود، وزیر به عنوان جانشین او کشور را اداره می‌کرد. وزیر همچنین گاهی فرماندهی سپاه را نیز در جنگ به عهده می‌گرفت.
دیران در دوره ساسانی: ص ۱۰۳	دیران نقش ممتاز و بسیار مهمی در تشکیلات اداری ساسانی داشتند. آنها در مرکز آموزشی به نام دبیرستان آموزش می‌دیدند. کار اصلی دبیران نگارش فرمان‌ها، نامه‌ها و اسناد و ثبت و ضبط آنها بود، ولی کارهای دیگری مانند گردآوری و تألیف خدای نامک هم جزو وظایف ایشان بود.
قلمرو ساسانیان: ص ۱۰۴	قلمرویی که ساسانیان بر آن فرمان می‌راندند، ایران‌شهر نامیده می‌شد. قلمرو ایران‌شهر به چندین کوره یا استان تقسیم شده بود که اعضای خاندان شاهی، افرادی از خاندان‌های بزرگ و یا فرماندهان نظامی بر آنها حکومت می‌کردند.
جایگاه عهد، پیمان و عدالت در ایران باستان: ص ۱۰۴	بر اساس باورهای کهن ایرانی، مهر یا میترا، ایزد پیمان‌و قانون و پشتیبان نظم اجتماعی بود.
منبع قوانین در ایران باستان: ص ۱۰۴	در ایران باستان، قوانین، بیشتر از عرف و عادات و اعتقادات قومی ایرانیان و به ویژه اوستا، کتاب دینی زرتشتیان گرفته شده بود. در برخی از کتاب‌های دینی آن زمان، مطالب بسیاری درباره انواع جرم و مجازات دیده می‌شود.
قضاوت و دادرسی در ایران باستان: ص ۱۰۴	قضاوت به دو شکل غیررسمی و رسمی انجام می‌گرفت. شکل غیررسمی قضاوت را اغلب ریش سفیدان و بزرگان خانواده‌ها و قبایل برعهده داشتند. قضاوت رسمی، بیشتر بر عهده روحانیون زرتشتی و نیز قضاتی بود که از سوی شاه و یا حاکمان مناطق مختلف منصوب می‌شدند. روحانیون عمدتاً به اختلافات حقوقی و مدنی و قضات شاهی به جرایم سیاسی و نظامی رسیدگی می‌کردند. در محاکمه‌های مهم، اغلب، حکم نهایی را شاه صادر می‌کرد.
قضاوت در دوره هخامنشی: ص ۱۰۴	در دوره هخامنشی ترکیبی از قوانین و شیوه‌های دادرسی اقوام ایرانی و نیز اقوام و ملت‌های

غیرایرانی تابع امپراتوری هخامنشیان، مبنای قضاوت بوده است.	
مجموعه ای از قوانین و محاکمات عصر ساسانی در کتاب «مادیان هزاردادستان» به زبان پهلوی گردآوری شده است.	منابع قضاوت و دادرسی در دوره ساسانیان: ص ۱۰۵
در دوره ساسانی، تشکیلات قضایی گسترش یافت و نقش روحانیان زرتشتی در امور قضایی بیشتر از گذشته افزایش یافت. گروهی از روحانیان زرتشتی که با قوانین دینی و احکام عرفی آشنایی داشتند، عهده‌دار امور قضاوت بودند.	قضاوت و دادرسی در دوره ساسانیان: ص ۱۰۵
دهیوکت، با گردآوری جنگاوران قبایل متحد خود، اقدام به تشکیل سپاهی کرد. او به منظور مقابله با هجوم آشوری‌ها، هگمتانه (همدان کنونی) را به صورت دژی نظامی درآورد. هُووخستر، سپاه خود را به دسته‌های کمان‌داران، نیزه‌داران و سواران تقسیم کرد و در کنار آنان دسته‌های پشتیبانی، تدارکات و یگان‌های بارکش قرار داد.	اقدامات مادها در زمینه نظامی: ص ۱۰۶
داریوش در زمینه نظامی و نوسازی سپاه نیز اقدام‌های مهمی انجام داد. او در زمینه نظامی، نیروی ویژه ده هزار نفری به نام سپاه جاویدان تشکیل داد.	اقدامات داریوش در زمینه سپاه: ص ۱۰۶
این نیروی نظامی هیچگاه از شمار آن‌ها کم نمی‌شد. هرگاه سرباز یا فرماندهی بازنشسته یا کشته می‌شد، به شتاب فرد جدیدی جایگزین او می‌شد. اعضای آن، از میان جوانان برومند پارسی انتخاب می‌شدند و تحت آموزش‌های ویژه قرار می‌گرفتند.	ویژگی سپاه ده هزار نفری دوره داریوش: ص ۱۰۶
سواره نظام در سپاه پارسیان نقش مهمی در جنگ‌ها داشتند و سلاح اصلی آنها نیزه بود - پیاده نظام اشکانیان به نیروی سواره نظام اهمیت فراوان می‌دادند و در سپاه اشکانی، نیروی پیاده نظام نقش چندانی نداشت. اساس تشکیلات نظامی اشکانیان سواره نظام چابکی بود که در هنگام سواری تیراندازی می‌کرد و باعث از هم پاشیدن لشکر دشمن می‌شد. اشکانیان به تدریج، سواره نظام سنگین اسلحه نیز تشکیل دادند که مجهز به زره و کلاه خود بود. استفاده از صدای طبل نیز در آغاز حملات سپاه اشکانی معمولاً وحشت بسیاری در لشکر دشمن ایجاد می‌کرد و نظم آنها را به هم می‌ریخت.	سپاه در دوره هخامنشیان: ص ۱۰۶
سواره نظام سنگین اسلحه زره‌پوش - سواره نظام سبک اسلحه - اعضای سواره نظام از میان جوانان طبقه اشراف و نجبا برگزیده می‌شدند. - پیاده نظام ساسانی عمدتاً شامل روستاییانی بود که اسلحه و تجهیزات مناسبی نداشتند	سپاه در دوره اشکانیان: ص ۱۰۷-۱۰۶
اصلی‌ترین بخش سپاه ساسانی را سواره نظام سنگین اسلحه زره‌پوش تشکیل می‌داد که به آن آسواران گفته می‌شد. سر تا پای آسواران با زره‌های فلزی پوشیده شده بود و حتی اسبهایشان نیز پوشش زرهی داشتند.	تقسیمات سپاه ساسانی: ص ۱۰۷
دوران ساسانی، مدرسی به نام ارتش‌رستان وجود داشت که افراد ارتش در آنجا آموزش می‌دیدند. شواهدی وجود دارد که نشان می‌دهد در آن زمان، کتابچه‌هایی با موضوع‌های تخصصی درباره آموزش‌های نظامی از قبیل تشکیلات قشون، فنون جنگ، تیراندازی با کمان، تغذیه سپاهیان و مراقبت از اسبان وجود داشته که مریبان از آنها در آموزش سربازان استفاده می‌کرده‌اند.	اسواران: ص ۱۰۷
	آموزش نظامی در دوره ساسانی: ص ۱۰۸
درس دوازدهم: جامعه و خانواده	
«روحانیان، «جنگجویان» و «کشاورزان و شبانان» وجود قشرهای سه‌گانه آریایی در آغاز، مَعَرَف نوعی تقسیم کار و دسته‌بندی حرفه‌ای به شمار می‌رفت	اقتدار جامعه آریایی: ص ۱۰۹
پس از تشکیل حکومت توسط آریایی‌ها و فتح سرزمین‌های مختلف و برعهده گرفتن اداره حکومت توسط افراد و خاندان‌ها به ثروت بیشتر و منزلت بالاتری دست یافتند. تمرکز قدرت و ثروت در نزد	عوامل ایجاد نابرابری‌های اقتصادی و اجتماعی و شکل‌گیری طبقات

<p>عدای خاص</p>	<p>اجتماعی در جامعه آریایی: ص ۱۰۹</p>
<p>طبقه ای از اشراف و بزرگان - جنگجویان که در این دوره به دلیل اهمیت فتوحات نظامی، قشر جنگجویان نسبت به دو قشر دیگر، در جایگاه بالاتری قرار گرفت.</p>	<p>طبقات جامعه دوره هخامنشیان: ص ۱۱۰</p>
<p>اشکانیان شامل گروه حاکم و توده های مردم عادی بود. اعضای گروه حاکم، خود به دو دسته تقسیم می شدند. در مرتبه اول اعضای خاندان های شاهی و دیگر خاندان های قدرتمند قدیمی بودند که مهم ترین منصب های سیاسی و نظامی مانند حکومت مناطق مختلف کشور و فرماندهی سپاه و عضویت در مجلس آن زمان را در اختیار داشتند. توده مردم شامل کشاورزان، شبانان، صاحبان حرف و صنایع و بازرگانان بودند. اسیران جنگی شده بود که در فعالیت های کشاورزی، ساختمان سازی، معادن شاهی و خدمات خانگی به کار گرفته می شدند.</p>	<p>جامعه ایران در دوره اشکانیان: ص ۱۱۰</p>
<p>عامل اول، تأسیس حکومت مرکزی قدرتمندی بود که خاندان ساسانی با توسعه تشکیلات اداری و دیوانی به وجود آوردند. و افزودن طبقه جدید دیران عامل دوم، رسمیت یافتن دین زرتشتی و افزایش نفوذ و اختیارات موبدان بود.</p>	<p>عوامل گسترش نظام طبقاتی جامعه ایران در دوره ساسانیان: ص ۱۱۱</p>
<p>بر اصالت نسب و خون</p>	<p>اساس نظام طبقاتی عصر ساسانی: ص ۱۱۱</p>
<p>در جامعه ساسانی تحرک اجتماعی و رفتن از طبقه ای به طبقه دیگر، ممنوع و یا دست کم، بسیار دشوار بود. در دوران ساسانیان نابرابری های اجتماعی و اقتصادی میان طبقه حاکم یعنی خاندان ساسانی و اشرافیت سیاسی، نظامی و دینی وابسته به آن از یک سو و توده مردم عادی از سوی دیگر افزایش یافت. موبدان زرتشتی، مدافع نابرابری های اجتماعی و امتیازات طبقه حاکم بودند و چنین وانمود می کردند که این تفاوت ها و تمایزها برای حفظ نظم و ثبات کشور لازم است و رفتن از طبقه ای به طبقه دیگر موجب فاسد شدن جامعه می شود.</p>	<p>تحرک اجتماعی در دوره ساسانیان: ص ۱۱۱</p>
<p>در زمان پادشاهی قباد، جنبش بزرگی علیه نابرابری ها و تبعیض های اجتماعی و اقتصادی به رهبری مزدک پدید آمد. این جنبش، پایه های نظام طبقاتی ساسانی را به شدت لرزاند. در نتیجه این اقدامات، قدرت و نفوذ اشراف و نجبای درجه اول کاهش یافت و بر قدرت و نفوذ اشراف و نجبای درجه دوم افزوده شد.</p>	<p>علت اقدامات انوشیروان و نتایج آن: ص ۱۱۳</p>
<p>هسته اصلی جامعه آریایی نخستین - در آغاز، بسیار گسترده بود - سلطه پدر بر اعضای آن، نامحدود بود. - پدر هم قاضی و هم مجری آداب و رسوم دینی و نگهبان آتش خانه به حساب می آمد. - بانوی خانه محسوب می شد و مورد احترام همه بود. - ازدواج درون گروهی بود و اعضای خانواده تحت نظارت پدر، با یکدیگر پیمان ازدواج می بستند. - اقتصاد خانواده هم به صورت معیشتی بود. - دارایی های خانواده که در اختیار پدر قرار داشت، قابل تقسیم و یا انتقال نبود و پس از مرگ او در اختیار پسر ارشد به عنوان رئیس جدید خانواده قرار می گرفت.</p>	<p>ویژگی های خانواده های آریایی هایی نخستین: ص ۱۱۳</p>
<p>خانواده گسترده تا عهد هخامنشی تداوم داشت؛ اما پس از آن تحت تأثیر عوامل اقتصادی و اجتماعی، به تدریج کوچکتر و محدودتر شد. با گسترش شهرها، مخصوصاً در دوره ساسانیان، بخشی از خانواده های روستایی به شهر مهاجرت کردند و در پیشه های گوناگونی اشتغال یافتند. هم چنین، با توسعه تشکیلات حکومتی و گسترش قشرهای اجتماعی، دامنه اختیارات و قدرت پدر در خانواده کاهش یافت.</p>	<p>وضعیت خانواده از دوره هخامنشی تا پایان دوره ساسانی: ص ۱۱۳</p>
<p>در قسمت هایی از کتاب اوستا که منسوب به زرتشت است، تفاوت چندانی میان مرد و زن وجود ندارد. تنها در بخش هایی از اوستا که احتمالاً در زمان ساسانیان توسط موبدان تدوین شده، موقعیت</p>	<p>موقعیت زنان ایران باستان در در آیین زرتشتی: ص ۱۱۴</p>

اجتماعی زن پایین‌تر از مرد قرار می‌گیرد. در آیین زرتشتی، پارسایی و عفت به عنوان دو خصلت و ویژگی زن خوب برشمرده شده است.	
تنی چند از زنان خاندان شاهی مانند همسر یزگرد دوم و دو دختر خسرو پرویز به نام‌های پوران دُخت و آرمیدُخت بر تخت سلطنت نشستند. اینان از جمله نخستین شاهان زن یکی از بزرگ‌ترین حکومت‌های جهان باستان هستند.	وضعیت زنان در دوره‌ی ساسانی: ص ۱۱۵
هم‌چنین زن در دوره ساسانی حق مالکیت و فعالیت اقتصادی داشت و می‌توانست درآمد کسب کند و در اموال همسر خود شریک باشد. هم‌چنین زن می‌توانست در دادگاه به سود خود اقامه دعوا کند.	
این جشن‌ها پیوند تنگاتنگی با باورهای دینی و زندگی سیاسی، اجتماعی و اقتصادی مردم ایران، به ویژه فعالیت‌های کشاورزی داشت.	جشن‌ها در ایران باستان: ص ۱۱۶
ویژگی برجسته جشن‌های باستانی: عبادت و شکرگزاری به درگاه خداوند بزرگ بود.	
مشهورترین جشن‌های ایران باستان عبارتند از: گاهنبارها، نوروز، مهرگان و سده	
عبارت بودند از شش جشن که به شکرانه آفریده شدن عناصر اصلی خلقت: آسمان، آب، زمین، گیاه، جانوران و انسان، در شش وقت معین از ماه‌های سال برگزار می‌شد.	گاهنبارها: ص ۱۱۶
جشن نوروز به جمشید، نخستین پادشاه افسانه‌ای ایران نسبت داده می‌شود. مردم ضمن شادی، تفریح و معاشرت با یکدیگر، وفاداری خود را به پادشاه ابراز کنند.	جشن نوروز: ص ۱۱۶
تأثیر بسزایی بر اتحاد و انسجام ایرانیان در طول تاریخ داشته و عامل مؤثری در تقویت هویت جمعی آنان بوده است.	نتایج برگزاری جشن‌های ایران باستان: ص ۱۱۶
درس سیزدهم: اقتصاد و معیشت	
آموزه‌های زرتشت با تشویق مردم به کشت و کار،	مهم‌ترین انتقال تدریجی آریاییان از زندگی شانی به زندگی مبتنی بر کشاورزی؟ ص ۱۱۸
در عصر باستان، کشاورزی اساس زندگی اقتصادی ایرانیان به شمار می‌رفت و روستاییان عمده جمعیت ایران را تشکیل می‌دادند.	اساس زندگی مردم در عهد باستان: ص ۱۱۸
بیشتر زمین‌های کشاورزی و حتی گله‌های دام، متعلق به شاه، خاندان شاهی، مقام‌های حکومتی، اشراف، روحانیان بزرگ و متولیان معبدها و یا آتشکده‌ها بود.	شیوه زمین‌های کشاورزی و دام‌ها: ص ۱۱۸
آنان غالباً در شهرها زندگی می‌کردند و از طریق نمایندگان خود، املاکشان را اداره می‌کردند و یا اجاره می‌دادند.	
۱- کسانی را که اقدام به آبادانی زمین‌های بایر می‌نمودند تا پنج نسل، از پرداخت مالیات معاف می‌کردند.	اقدامات شاهان هخامنشی برای پیشرفت کشاورزی: ص ۱۱۹
۲- کندن قنات، احداث بند و سد بر روی رودها و حفر نهرهای انتقال آب در سرتاسر قلمرو خود بود.	
کندن قنات از ابتکارات ایرانیان باستان می‌باشد.	قنات در ایران باستان: ص ۱۱۹
رئیس روستاییان و کشاورزان به شمار می‌رفت. او علاوه بر مسئولیت گردآوری مالیات‌های بخش کشاورزی، برای توسعه و ترویج آبادانی و کشت و کار نیز کوشش می‌کرد.	واستریوشان سالار: ص ۱۱۹
طنیان رودخانه‌های دجله و فرات و خراب شدن آب بندها و سدها در اواخر دوره ساسانیان	مهم‌ترین عامل ضربه سنگینی بر اقتصاد ساسانی: ص ۱۲۰
۱- از نظر سیاسی و نظامی،	اهمیت راه و وسایل حمل و نقل در دوره باستان: ص ۱۲۰
۲- جنبه اقتصادی و مخصوصاً تجاری	
در دوره هخامنشیان شبکه وسیعی از جاده‌ها ساخته شد. مهمترین آنها جاده شاهی بود که به فرمان	شبکه‌ی جاده‌ها در دوره‌ی

هخامنشی: ص ۱۲۰	داریوش بزرگ احداث کردید. این جاده به طول بیش از ۲۴۰۰ کیلومتر، شوش، یکی از پایتخت‌های هخامنشی را به شهر سارد در آسیای صغیر متصل می‌کرد.
کاشف راه‌های دریایی در زمان داریوش یکم: ص ۱۲۱	اسکیلاس - مسیر رود سند را تا اقیانوس هند ادامه داد و سپس با عبور از دریای سرخ به مصر رسید. در نتیجه این سفر، برای نخستین بار مسیر دریایی میان هند و مصر شناسایی شد.
اقدامات مهم و مدبرانه‌ی داریوش در زمینه‌ی توسعه‌ی راه‌های دریایی: ص ۱۲۱	دستور داد با حفر آبراهه‌ی (کانالی)، دریای سرخ به رود نیل متصل گردد تا امکان تردد کشتی‌ها میان این رود و دریا فراهم آید.
اقدامات اشکانیان و ساسانیان در زمینه‌ی راه‌ها و حمل و نقل: ص ۱۲۲	در این دوران چاپارخانه‌ها همچنان دایر بودند؛ کاروانسراهای جدیدی در مسیر راه‌ها ساخته شد و چاه‌ها و قنات‌هایی برای تأمین آب آنها، حفر گردید.
مهم‌ترین بندر در دوره ساسانی: ص ۱۲۳	سیراف از جمله بندرهای مهم خلیج فارس بود
تأثیرات راه‌ها در دوره‌ی باستان: ص ۱۲۰	۱- فراهم آوردن امکان جا به جایی کالاها و مسافران ۲- انتقال اندیشه‌ها و فرهنگ‌ها ۳- تأثیر فرهنگ، هنر و معماری ۴- راه یافتن بسیاری از آیین‌ها و دین‌های باستانی از شرق به غرب عالم و یا بالعکس
اقدامات داریوش در زمینه‌ی ضرب سکه: ص ۱۲۳	داریوش سکه‌هایی با وزن و عیار مشخص ضرب کرد سکه طلایی داریوش موسوم به ذریک بود ضرب سکه طلا در انحصار شاهان بود و شهریی‌ها (ساتراپ‌ها) با اجازه پادشاه می‌توانستند سکه نقره ضرب کنند
نتایج ایجاد نظام پولی داریوش: ص ۱۲۳	۱- معیاری برای ارزش‌گذاری کالاها و خدمات در نواحی مختلف پادشاهی هخامنشی شد ۲- عامل مهمی در بسط و گسترش تجارت داخلی و خارجی بود.
وضعیت پول در دوره‌ی اشکانیان و ساسانیان: ص ۱۲۴	سکه‌های نقره‌ای و مسی در مبادلات تجاری در منطقه وسیعی به جریان افتاد.
اقدامات حکومت ساسانی در زمینه‌ی تولید ابریشم: ص ۱۲۵	حکومت ساسانی با در اختیار گرفتن واردات ابریشم خام از چین و کوچاندن بافندگان ماهر از قلمرو روم در شام (سوریه) به ایران، کارگاه‌های بافندگی متعددی را در شوش، جندی شاپور (گندی شاپور) و شوشتر ایجاد کرد.
کالاهای تجاری در عهد هخامنشیان: ص ۱۲۵	عهد هخامنشیان تجارت مانند گذشته، محدود و منحصر به اشیای تجملی و گران قیمت نبود، بلکه شامل انواع مختلفی از مواد اولیه مانند فلزات و چوب، محصولات کشاورزی و دامی و تولیدات صنعتی می‌شد. بخش قابل توجهی از کالاهای تجاری را اجناس مورد نیاز مردم مانند اثاث منزل، ظروف آشپزخانه و مواد خوراکی تشکیل می‌داد.
بنادر کدام دریاها مراکز اصلی تجارت دریایی دوره هخامنشی: ص ۱۲۵	بنادر خلیج فارس و نیز بنادر واقع در سواحل شرقی دریای مدیترانه.
وضعیت تجارت در دوران حکومت سلوکیان: ص ۱۲۶	تجارت رونق گذشته را نداشت، از حجم مبادله کالاهای ارزان قیمت کاسته شد و در عوض اشیای تجملی، جای آنها را گرفت.
عوامل رونق جریان داد و ستد به خصوص بازرگانی خارجی در دوره‌ی ساسانیان اشکانیان: ص ۱۲۶	برقراری روابط سیاسی و تجاری میان ایران و چین، و در پی آن گشایش جاده معروف ابریشم.
نقش ایران در دوره‌ی اشکانیان در	به عنوان واسطه تجاری بزرگ، میان چین و هند از یک سو، و اروپا از سوی دیگر عمل می‌کرد. در

<p>زمان اشکانیان، ابریشم چین و ادویه هندوستان مشتریان زیادی در قلمرو روم داشت، بنابراین درآمد هنگفتی از حقوق گمرکی، عوارض حمل و نقل و راهداری، نصیب اشکانیان می‌شد.</p>	<p>تجارت باستان : ص ۱۲۶</p>
<p>۱- انواع مالیات‌ها، شامل مالیات کشاورزی و دام، مالیات پیشه‌وران و مالیات سرانه؛ ۲- عوارض گمرکی، حمل و نقل و راهداری و ۳- حق بهره‌برداری از معادن و جنگل‌ها.</p>	<p>عمده ترین منابع درآمد حکومت در دوران ایران باستان: ص ۱۲۶</p>
<p>در زمانی صلح و آرامش حکم فرما بود و زمامداری لایق و کارداران حکومت می‌کردند، فعالیت‌های اقتصادی، شرایط مطلوبی داشت و مردم با خیال آسوده به کسب و کاری پرداختند و از حداقل امکانات رفاهی و معیشتی برخوردار بودند.</p> <p>در دوران جنگ، آشوب، اوضاع و شرایط اقتصادی به هم می‌ریخت و رونق و آبادانی رخت بر می‌بست. عوامل طبیعی و اقلیمی به خصوص خشکسالی، سیل و طغیان رودخانه‌ها و تخریب سدها نیز گاهی بر وضعیت اقتصادی تأثیر منفی می‌گذاشت. گاهی نیز بروز بیماری‌های فراگیر و کشنده‌ای چون طاعون و وبا موجب مرگ و میر گسترده نیروی کار و در نتیجه، رکود و افت تولید می‌شد.</p>	<p>مقایسه وضعیت اقتصادی دوره‌ی ایران باستان در زمان صلح و جنگ و آشوب : ص ۱۲۱</p>
<p>درس چهاردهم: دین و اعتقادات</p>	
<p>۱- خدایان متعددی را می‌پرستیدند و آنها را بَغ (بخشنده)، اهورَه (سرور) و امَرتا (بی مرگ) می‌خواندند. ۲- برای خشنودی خدایان، حیوانات را قربانی می‌کردند و سرودها و نیایش‌های گوناگونی می‌خواندند. ۳- افرادی با عنوان مَغ، مراسم و تشریفات دینی را اجرا می‌کردند. ۴- بر خلاف مردمان ایلام، بین النهرین، یونان و... برای خدایان خویش معابد با شکوه نمی‌ساختند. ۵- آریاییان همچنین برخی عناصر طبیعی مانند آب آتش و خاک را مقدس می‌شمردند.</p>	<p>اعتقادات کهن آریایی : ص ۱۲۸</p>
<p>آنان اعتقاد داشتند که نفوذ و قدرت خدایانشان محدود به ناحیه و شهر خاصی نمی‌شود، بلکه تمام قلمرو گیتی را در برمی‌گیرد.</p>	<p>اقوام آریایی بر خلاف مردمان ایلام، بین النهرین، یونان و... برای خدایان خویش معابد با شکوه نمی‌ساختند: ص ۱۲۸</p>
<p>۱- اهوره مزدا آفریدگار همه چیز است. ۲- گروهی از موجودات الهی که امشاسپندان یا جاودان مقدس خوانده می‌شدند اهورا مزدا را در امر آفرینش و اداره امور جهان یاری می‌کنند. ۳- دو نیرو یا مینوی نیک و بد جهان وجود دارد. ۴- زرتشت به پیروانش سفارش می‌کرد پندار نیک، گفتار نیک و کردار نیک را سرمشق زندگی خود قرار دهند. ۵- اعتقاد به جهان آخرت و روز واپسین است ۶- زرتشت با برخی از آداب نیایش رایج در جامعه خود مانند قربانی کردن و کشتاری رویه حیوانات به ویژه گاو مخالف بود</p>	<p>تعالیم زرتشت : ص ۱۲۸-۱۲۹</p>
<p>کتاب مقدس ایرانیان باستان و زرتشتیان، اوستا نام دارد. ، نسخه‌ای از اوستا بر اثر آتش‌سوزی تخت جمشید به دست اسکندر مقدونی از بین رفت. یکی از پادشاهان اشکانی به نام بلاش یکم اقدام به گردآوری اوستا نمود. در زمان شاپور دوم ساسانی به خط و زبان اوستایی نگارش یافت.</p>	<p>اوستا: ص ۱۲۹</p>
<p>روحانیون مادی که مَغ نامیده می‌شدند، برگزاری آیین‌های دینی از جمله خواندن نیایش‌ها و سرودها و رسم قربانی کردن را برعهده داشتند.</p>	<p>مَغ: ص ۱۳۰</p>
<p>عده‌ای از آنان بر پایه برخی از مندرجات سنگ نوشته‌ها و دیگر شواهد استدلال می‌کنند که هخامنشیان زرتشتی بوده‌اند. اما گروهی دیگری این نظر را قبول ندارند و می‌گویند شاهان هخامنشی به باورهای کهن ایرانی اعتقاد داشته‌اند.</p>	<p>مقایسه نظر پژوهش‌گران برجسته ایرانی و غیر ایرانی در خصوص پیروی هخامنشیان از دین دین زرتشتی: ص ۱۳۰</p>
<p>مردم را در پیروی از دین خود آزاد می‌گذاشتند و فرهنگ و عقاید اقوام تابع حکومت خود را محترم می‌شمردند.</p>	<p>سیاست مذهبی پادشاهان هخامنشی: ص ۱۳۱</p>

وضعیت دین زردشت در دوره اشکانی: ص ۱۳۱	در اواسط دوره اشکانیان دین زرتشتی نفوذ و گسترش چشمگیری یافت و برخی از پادشاهان اشکانی به این دین گرویده و یا از آن پشتیبانی کردند. بلاش یکم دستور داد متون پراکنده اوستا باید گردآوری شود برخی از شاهان اشکانی تصویر آتشدانی را که نشانه گرایش آنان به کیش زرتشتی بود، بر روی سکه های خود نقش کرده‌اند.
سیاست مذهبی اشکانیان: ص ۱۳۲	اشکانیان نیز همانند هخامنشیان حامی سیاست آزادی دینی بودند. ایرانیان و دیگر مردمانی که در سرزمین های تحت فرمانروایی حکومت اشکانی زندگی می کردند، در ستایش خدایان و انجام مراسم دینی خود، آزاد بودند.
نتایج سیاست دینی اشکانیان: ص ۱۳۲	آزادی دینی اشکانیان زمینه مناسبی را برای همزیستی مسالمت آمیز پیروان دین ها و عقاید مختلف فراهم آورد.
منابع و اخبار و آگاهی ها درباره وضعیت دینی در دوره ساسانی: ص ۱۳۳	سنگ نوشته ها، نقش برجسته ها، شواهد باستانشناسی، سکه ها، کتاب های دینی و اندرزنامه های زرتشتیان، برخی آثار مورخان مسلمان، یونانی و رومی و نیز شاهنامه فردوسی
دوره ساسانیان اهمیت بسزایی در تاریخ دین زرتشتی دارد: ص ۱۳۳	چرا که حکومت ساسانی، این دین را دین رسمی ایران اعلام کرد. این اقدام، دین و سیاست به هم گره خوردند. از یک سو، پادشاهان ساسانی به پشتیبانی کامل از دین رسمی پرداختند و از سوی دیگر روحانیان زرتشتی، قدرت و حاکمیت پادشاهان ساسانی را تأیید کردند.
موبدان: ص ۱۳۳	روحانیان زرتشتی که در رأس آنان، روحانی برجسته ای با عنوان موبدان موبد قرار داشت که از جایگاه بلندی در دربار برخوردار بود. پادشاهان ساسانی معمولاً برای تصمیم گیری در مسائل مهم حکومتی، با موبدان مشورت می کردند.
مسئولیت های موبدان: ص ۱۳۳	قضاوت و دادرسی، اداره آتشکده ها، اجرای مراسم و آداب مذهبی و تعلیم آموزه های زرتشتی بودند.
آتشکده های معروف دوره ی ساسانی: ص ۱۳۴	۱- آذرپرزین مهر در خراسان، مخصوص کشاورزان ۲- آذرگشسپ در آذربایجان، ویژه شاهان ۳- آذر فرنیخ در فارس، خاص موبدان، بزرگتر و شکوهمندتر از دیگر آتشکده ها بودند.
کتابهای اعتقادی تعالیم زرتشت در دوره ی ساسانی: ص ۱۳۴	۱- دینکرد، نام برد که دانشنامه ای مشتمل بر عقاید زرتشتی است. ۲- کتاب بندهش از جمله دیگر کتاب های آن دوره به شمار می آید.
مانویان: ص ۱۳۵	مانویان، پیروان آیین مانی بودند مانی در زمان شاپور یکم با ترکیب آموزه هایی از دین های زرتشتی، مسیحی و بودایی، آیین جدیدی را عرضه کرد. مانی عقیده داشت که او و پیامبران پیش از وی، آمده اند تا روح را که از دنیای نور است، از جهان مادی و تاریکی برهانند و انسان را به رستگاری برسانند.
کتاب مانی: ص ۱۳۵	مانی عقاید خود را در کتابی با عنوان شاپورگان نوشت و به شاپور هدیه کرد.
سرانجام مانی: ص ۱۳۵	در زمان بهرام یکم، مانی به زندان افتاد و اندکی بعد اعدام شد.
درس پانزدهم: زبان، علم و آموزش	
زبان ایلامی: ص ۱۳۶	زبان ایلامی، که مردمان جنوب غربی فلات ایران با آن سخن می گفتند، زبان رسمی و نوشتاری حکومت و تمدن ایلام بود و به عنوان زبان دوم نوشتاری در دوران هخامنشی از آن استفاده می شد.
زبان های ایرانی: ص ۱۳۷	زبان های ایرانی، شاخه ای از گروه زبان های «هند و ایرانی» به شمار می روند که اقوام هندی و ایرانی، پیش از جدا شدن از یکدیگر و سکونت در هند و ایران، با آن تکلم می کردند.
مراحل تغییر و تحول زبان های ایرانی از آغاز تا کنون: ص ۱۳۷	سه دوره زبان های کهن، میانه و نو
زبان های کهن: ص ۱۳۷-۱۳۸	زبان های کهن ایرانی از قدیمی ترین زمان تا پایان هخامنشیان (۳۳۰ ق.م). از این زبان ها از دو

زبان فارسی باستان و اوستایی آثار مکتوبی بر جای مانده است. فارسی باستان، نیای زبان فارسی امروزی زبان قوم پارس بوده و در دوره هخامنشی به آن سخن می گفته اند. اوستایی، زبان کتاب دینی زرتشتیان بوده که مردمان بخشی از نواحی شرقی ایران به آن سخن می گفته‌اند.	
از زمان سقوط هخامنشیان تا فروپاشی حکومت ساسانیان (۶۵۱ م. / ۳۱ ق.) و حتی قرون نخستین اسلامی شامل زبان پارتی یا پهلوی اشکانی و پهلوی ساسانی که دنباله زبان فارسی باستان به حساب می آید.	زبان ایرانی میانه: ص ۱۳۸
زبان‌های ایرانی نو، به زبان‌هایی گفته می شود که در دوران اسلامی به تدریج در مناطق مختلف ایران رواج یافتند.	زبان‌های ایرانی نو: ص ۱۳۸
در ایران باستان، نقل شفاهی داستان‌ها و تعالیم دینی و ادبی، بر کتابت و نوشتن ترجیح داده می شد.	علت معمول نبودن کتابت در ایران باستان: ص ۱۳۸
در زمان هخامنشیان، قصه‌های متعددی به زبان فارسی باستان وجود داشته که مهمترین آن «هزار افسان» که داستان مشهور «هزار و یک شب» بر اساس آن شکل گرفته است.	ادبیات در دوره هخامنشی: ص ۱۳۸
در زمان حکومت اشکانی، نقل داستانهای ملی و پهلوانی، رواج فراوان یافت و شاعران و موسیقی دانان دوره گردی که به گوسان‌ها معروف بودند، این داستان‌ها را از حفظ برای مردم می خواندند. در حقیقت، این گوسان‌ها بودند که داستانهای ملی و پهلوانی را سینه به سینه به نسل‌های بعدی منتقل کردند.	گوسان‌ها: ص ۱۳۸
منظومه‌های داستانی «درخت آسوریک» و «یادگار زریران» که به خط و زبان پهلوی ساسانی، متعلق به قرن ۵ م. هستند، ابتدا به زبان پارتی سروده شده بودند. همچنین، به احتمال بسیار زیاد برخی داستان‌های شاهنامه مانند داستان «بیژن و منیژه» نیز، اصل و ریشه اشکانی دارند.	آثار ادبی دوره اشکانیان: ص ۱۳۹-۱۳۸
شامل تربیت جسمانی، اخلاقی، اجتماعی، دینی، شغلی و حرفه‌ای	ابعاد آموزش در ایران باستان: ص ۱۴۰
۱- کودکان تا پنج یا هفت سالگی در درون خانواده، پرورش می یافتند و مادران نقش مهمی در آشنایی فرزندان خود با آداب و رسوم خانوادگی، اجتماعی، دینی و میهنی و آموختن راه و رسم پسندیده زندگی به آنان داشتند. ۲- مراحل بعدی آموزش و پرورش اغلب در خارج از خانه و در مدرسه و یا آموزشگاه انجام می گرفت.	مراحل تربیت کودکان در ایران باستان: ص ۱۴۰
فرزندان خاندان شاهی، درباریان، اشراف و موبدان می توانستند به مدرسه بروند و تحصیل کنند. برای فرزندان توده مردم از قبیل کشاورزان، پیشه‌وران و صنعتگران، این امکان فراهم نبود که در مدارس و آموزشگاه‌های آن دوره درس بخوانند. اینان به طور معمول، حرفه پدران خود را می آموختند.	آموزش در ایران باستان بخصوص زمان ساسانیان: ص ۱۴۰-۱۴۱
آموختن اصول دین زرتشتی، فراگیری آداب و رسوم دینی و میهنی و مختصری خواندن و نوشتن - برای گروه‌های مختلف، آموزش‌های ویژه‌ای نیز وجود داشت. مثلاً شاهدگان و فرزندان صاحب منصبان سیاسی و نظامی، به فراگیری دانش‌های سیاسی، کشورداری، فنون رزمی و گاهی زبان‌های خارجی می پرداختند؛ فرزندان موبدان، تعلیمات دینی و اوستایی را آموزش می دیدند و فرزندان دیوران نیز خط، زبان، ادبیات و حساب را می آموختند.	برنامه‌های آموزشی مدارس ایران باستان: ص ۱۴۱
مندرجات اوستا، شاهنامه، کتیبه‌ها و گزارش‌های تاریخ‌نویسان یونانی و رومی	منابع قابل استنباط در باره دانش و فرهنگ ایرانیان باستان: ص ۱۴۱

علم و فرهنگ در عصر ساسانی: ص ۱۴۲	در زمان فرمانروایی خسرو انوشیروان، مبادلات فرهنگی با هند و روم گسترش یافت. در نتیجه آن، جنبش علمی نیرومندی در ایران پدید آمد.
دانشگاه جندی‌شاپور: ص ۱۴۲	یکی از برجسته‌ترین مراکز علمی جهان باستان، دانشگاهی بود که دانش‌های مختلفی مانند پزشکی، فلسفه، نجوم و الهیات تدریس می‌شد و پزشکی بیش از سایر رشته‌ها رونق و پیشرفت داشت. این دانشگاه دارای بیمارستانی بود دانشجویان در کنار آموزش‌های نظری، در آنجا به صورت عملی با درمان بیماران آشنا می‌شدند.
درس شانزدهم: هنر و معماری	
هنر در دوره ماد: ص ۱۴۳	هنرمندان مادی در فلزکاری، جواهرسازی و سفالگری مهارت داشته‌اند. هنر مادی متکی بر تجربیات و دستاوردهای هنری بومیان غرب فلات ایران بوده است
دستاوردهای حکومت مادی در عرصه معماری: ص ۱۴۳	مادی‌ها در قلعه‌سازی تبحر زیادی داشتند و برای مقابله با دشمنان خارجی خود به ویژه آشوریان، قلعه‌های مستحکمی ساختند.
علت شکوفایی هنر و معماری دوره هخامنشی: ص ۱۴۳	ثبات و آرامش، رونق اقتصادی و حمایت پادشاهان
ویژگی‌های هنر و معماری دوره هخامنشی: ص ۱۴۳-۱۴۴	۱- تأثیرپذیری از دستاوردهای هنری اقوام و ملت‌های تابع آن حکومت بود که پیشینه تمدنی درخشانی داشتند. ۲- درباری بودن آن به این معنی که شکوه شاهانه و تشریفات و تجملات درباری را به نمایش می‌گذاشت. ۳- طبیعت‌گرایی یا به عبارت دیگر، استفاده و تقلید از عناصر موجود در طبیعت مانند حیوانات و گیاهان در آثار هنری شان است.
قدیمی‌ترین بنای دوره هخامنشی: ص ۱۴۴	در پاسارگاد شامل کاخ شاهی و آرامگاه کورش هخامنشی ساختمان‌ها در میان باغ بسیار زیبایی بود.
اوج شکوه و عظمت معماری ایران: ص ۱۴۵	دوران داریوش یکم
بناهای دوران داریوش یکم: ص ۱۴۵	آپادانا در شهر شوش - تخت جمشید
موضوع نقش و نگارهای کنده کاری شده بر روی سنگ دوره هخامنشیان: ص ۱۴۶	بیکره پادشاه و ملازمان او به هنگام پیروزی بر دشمنان و یا بارعام، بیکره حیوانات واقعی و افسانه‌ای و همچنین نمادها و نشانه‌های دینی.
اهورامزدا در نقش برجسته‌های هخامنشی: ص ۱۴۶	اهوره مزدا به شکل نمادین حلقه‌ای بال‌دار در حال پرواز بر بالای سر پادشاه، نمایان است.
الگوی نقش برجسته‌های دوره هخامنشی: ص ۱۴۶	از نقش برجسته‌های بین‌النهرین و به ویژه نقش برجسته‌های آشوری، الهام‌الگو گرفته‌اند.
فلزکاری و جواهرسازی هخامنشیان: ص ۱۴۶	فلزکاری‌های نفیس و جواهرات ممتازی که اختصاصاً برای پادشاه و درباریانش ساخته شده‌اند. انواع گوناگونی از تکوک (ریتون) و دیگر ظرف‌های طلایی، نقره‌ای و مفرغی مزین به نقش‌های مختلف و نیز زیورآلات، از آن دوران کشف شده است.
آثار بافندگی دوران هخامنشیان: ص ۱۴۷	قالی پازیریک و جامه‌های پُر نقش و نگار و تزیین شده پادشاه و سپاهیان
آثار برجسته‌های معماری دوران اشکانیان: ص ۱۴۸	شهرنسا، صد دروازه (دامغان)، معبد آناهیتا در شهر کنگاور در استان کرمانشاه، کوه خواجه سیستان و کاخ شهر هترا (الحضر) در نزدیکی موصل در کشور عراق
ویژگی معماری دوران اشکانیان: ص ۱۴۸	خشت، آجر، سنگ تراشیده و تراشیده - ساخت بناهای طاق‌دار، گنبدی و دارای ایوان - هنر گچ‌بری که در بناهای کوه خواجه، به نهایت ظرافت رسید. - نقاشی دیواری است.

متأثر از هنر یونانی رونق گرفت که برجسته‌ترین این آثار، پیکره برنزی شاهزاده اشکانی است.	هنر مجسمه‌سازی در دوره اشکانیان: ص ۱۴۸
۱- هنرهای کهن ایران و نیز هنر دوران هخامنشی و اشکانی ۲- هنر یونانی و رومی	ریشه‌ی هنر ساسانی: ص ۱۴۹
با بنای کاخ اردشیر در فیروزآباد فارس (گور) آغاز شد و با ساخت کاخ تیسفون به اوج رسید.	آغاز و اوج معماری ساسانی: ص ۱۵۰
کاربرد وسیع گنبد، ایوان و طاق در ساخت بناها	ویژگی‌های برجسته‌ی معماری دوره‌ی ساسانیان: ص ۱۵۰
آتشکده‌های متعددی به شکل گنبد چهارطاقی بود و آتش مقدس در درون آن نگهداری می‌شد.	ویژگی آتشکده‌های دوره ساسانی: ص ۱۵۰
طرح و نقشه شهرهای ساسانی همچون شهرهای اشکانی به شکل دایره بود.	نقشه شهرهای ساسانی: ص ۱۵۰
۱- اعطای منصب شاهی از سوی اهوره مزدا به شاه ۲- صحنه‌هایی از پیروزی‌های شاهان بر دشمنان است.	محتوا و مضمون اغلب نقش برجسته‌های دوره ساسانی: ص ۱۵۰
مجموعه طاق بستان است که دو طاق سنگی بزرگ و کوچک نقش دار و یک نقش برجسته بدون طاق را شامل می‌شود. که شکارگاه خسرو پرویز را در دیواره‌های داخلی طاق نشان می‌دهد.	معروفترین نقش برجسته دوره ساسانی و ویژگی‌های آن: ص ۱۵۱
ترسیم نقوش گل و گیاه، جانوران و انسان	ویژگی نگارگری در عصر ساسانی: ص ۱۵۱
آثار نقره‌ای عهد ساسانی شامل انواع بشقاب، سینی و کاسه	مهم‌ترین آثار فلزی عصر ساسانی: ص ۱۵۱
از خوانندگان و نوازندگان آن دوره باعنوان گوسان، خنیاگر و رامشگر یاد شده است.	گوسان، خنیاگر و رامشگر: ص ۱۵۲
پارچه‌های ابریشمی، بسیار ظریف و پر نقش و نگار بودند. - قالی بهارستان که اعراب مسلمان از کاخ تیسفون به غنیمت گرفتند، شهرت بسیار دارد.	هنر بافندگی در دوره ساسانی: ص ۱۵۲